

NIŻLI (3330) *cn i pt*

cn (3329), *pt* (1).

niżli (3137), **niżli** (104), *niżli a. niżli* (89); *niżli March*¹, *KmitaPsal*, *SkarKazSej* (34), *SapEpit*, *ZbylPrzyg* (2); *niżli* : *niżli BierEz* (24:2), *BierRozm* (2:2), *SeklWyzn* (12:4), *KromRozm III* (30:1), *UstPraw* (1:1), *KochZuz* (1:1), *BibRadz* (50:1), *Mącz* (177:11), *HistRzym* (38:1), *HistLan* (5:1), *KuczKat* (7:1), *BudBib* (11:3), *Strum* (14:3), *CzechRozm* (19:11), *CzechEp* (2:2), *ArtKanc* (5:1), *GórnRozm* (22:16), *GostGosp* (8:1), *LatHar* (71:2).

-żl- (2797), -fzl- (268), -zl- (123), -źl- (94), fl- (18), -fll- (10), -śl- *GórnRozm* (9), -fchl- (4), -sl- (3), -szl- (1) [trzy ostatnie z rękopisów].

Sł stp notuje, Cn: niżli, niśli, Linde XVI – XVIII w.

I. Spójnik (3329) :

1. *Uwydatnia stosunek porównawczy o różnym stopniu nasilenia określeń cech, stanów i czynności: niż, od, od tego jak* (1954) :

a. *Między częściami zdania, obie porównywane treści znajdują się w tym samym zdaniu, mając czasem charakter oznajmienia (bez formy osobowej czasownika)* (1344) :

Połączenie: »pi(e)rw(sz)y (...) niżli« (6): *PatKaz II* 21v; *zá mną idzie muž/ ktory fie przedemną ftał: bo był pierwfly niżli ia [qui ante me factus est, quia prior me erat] Leop Ioann* 1/30; *Praefloreo*, *Pirwy* niżli drugie kwitnąć. *Mącz* 131b; *Frons occipitio prior [...]* *Czoło yeft pierwe niżli tył. Mącz* 199a; *SkarJedn* D6v; *Pierwfe kazanie Ewanieliey niżli pifanie. SkarŻyw* 363 *marg.*

α. *Występuje przy stopniu wyższym przysłówka lub przymiotnika; quam PolAnt, Vulg, Mącz, Modrz, JanStat; prae Vulg, PolAnt, Modrz; ab, super PolAnt, Vulg; [w tym przy: więcej (a. większy) (434), lepiej (a. lepszy)(188), mniej (a. mniejszy) (51), gorszy (a. gorzej) (45), sroższy (a. srożej) (23), zacniejszy (a. zacniej) (21), bardziej (15)]* (1318) : *O myli panye wyaczffec yeft mylofyerdzye twoye nyzly grzechi moye BierRaj* 18v, 23; *March*¹ A3; *BierEz* H3 (5); *Tedy więcej bédziefs [!] pocieffon z modlitwy nábożné/ niżli f potrawy rokfołné. OpecŻyw* [192], 13v (18); *on odpýfal do naschego pana lyft powyedayacz yzes sam ti gorfchi pyyancza nyzly ya. LibLeg* 11/60v, 6/190v (4); *PatKaz II* 24v (8); *PatKaz III* 121v; *Murm* 51; *Sadło kur młodych więcej zagrzewa niżli ftarych. FalZioł* IV 19b, I 7c (85); *BielŻyw* 44 (16); *Czemu niewiafty maią gładfzą płeć y fubtelnieyfzą niżli mężowie. GlabGad* A8v, A2v (50); *March*² D3; *MiechGlab* 28; *BierRozm* 11; *Super fenes intellexi [...]* *Wiecey niżli ftarfzy zrozumialem WróbŻołt* 118/100; *RejPs* 54v (5); *RejRozpr* F3v; *LudWieś* A4v; *SeklWyzn* C (4); *RejJóz* D8v (2); *ZapWar* 1545 nr 2646; *SeklKat* S3v; *RejRozm* 400 (2); *RejKup* d5 (8); *aby fobie obrał więcej przyazń Mácedow nizli Perfow [magis Macedonum amicicium quam Persarum]. HistAl* B7v, Dv (4); *KromRozm I* Cv (8); *MurzHist* D3v-D4 (4); *A oto więtfzy tu ieft niżli Ionáfz [plus Iona (marg) quam Ionas (-) hic]. MurzNT* Luc 11/32, *Matth* 6/25 (8); *KromRozm II* cv (9); *KromRozm III* C3 (10); *Lepyey przyiąć małżeńfki ftan fwięty/ Niżli fkakác w zawárciu s cielęty BielKom* G4, C [2r.] (5); *GliczKsiąż* B2; *LubPs* G (2); *GroicPorz* r4 (2); *KrowObr* 64v (2); *RejWiz* 9v (20); *Miłowaleś złość więcej niżli dobrothliwość: więcej niepráwość niżli mowić fprawiedliwość [Dilexisti malitiam super benignitatem; iniquitatem magis quam loqui aequitatem]. Leop Ps* 51/5; *Nie ieftci flugá więtfzy nád páná fwego/ áni Apofthoł więtfzy niżli ten co go poślał [non est servus maior domino suo, neque*

apostolus maior est eo qui misit illum]. *Leop Ioann* 13/16, *Ex* 14/12 (40); *OrzList* iv; vkáz po łobie/ Ze więcej Bog/ niżli łtárym/ dał rozumu tobie. *KochZuz* A4v; *RejFig* Aa (3); *RejZwierc* A6v (6); dla tegożem więcej vmiłował rofkázania twoie/ niżli złotá y klenoty [*dilexi praecepta tua prae auro, prae obrizo (marg) magis quam aurum et obrizum (-)*]. *BibRadz Ps* 119/127; powiedam to wam/ Zeć ten odźzedł wpráwiedliwionym do domu łwego więcej niżli on [*hic iustificatus ... quam enim ille (marg) ab illo (-)*] *BibRadz Luc* 18/14, *Deut* 9/14 (24); *BielKron* 15v (49); *GrzegRóżn* A2v; *KochSat* B; *Mącz* 11a (38); *Prot* Cv (2); Zdrowłzać chłópu kápułtá/ groch/ łzółdrá/ łłoniny/ niżli łłize álbo kuropátwy y ine iedzenie lekkie. *SienLek* 4, 7 (13); *RejAp* B2 (23); *GórnDworz* Nv [2 r.] (5); *GrzepGeom* B2; *HistRzym* 3 (10); Bo v nas płatnieyłza kápica/ gromnicá/ bylicá [...] kádzidłó/ kropidłó/ niżli łzczyre á dobrothliwe łłowá iego [*Chrystusa*] *RejPos* 29v, 6v (113); *RejPosWiecz*³ 98v; *BielSat* C (4); *GrzegŚm* 27; *HistLan* A4v (2); *KuczbKat* 70 (3); bo Anyoły Páńskie/ wierz mi iż to łą pewnieyłzy łtrożowic niżli Brácláwłczy kozacy *RejZwierc* 86, A2 (76); *BielSpr* b2v (8); *WujJud* 35 (4); *RejPosWstaw* [41³]; *BudBib* 2.Par 25/9 (8); *MycPrz* II A2v; *Strum* F (6); *WierKróc* A4v; *BudNT Ioann* 12/43 (2); *CzechRozm* 52 (7); *Paprpán* By (11); *ModrzBaz* 5v (60); *SkarJedn* A*(13); *KochOdpr* B2 (3); *Oczko* 24v (2); *KochPs* 186; Pokazáła mężna mátká iłz go więcej boiaźniá Bożá niżli mlekiem łwym karmiá. *SkarŻyw* 208, A3v (68); *KochTr* 4 (2); *MWilkhist* Bv; *StryjKron* 215; *CzechEp* 16 (2); *KochFr* 21 (3); *KlonŻal* D; *KochWz* 137; *KochMRot* A2 (4); *ReszPrz* 49; *WerKaz* 304; *BielSen* 7 (2); *BielSjem* 4 (4); *KochPieś* 29 (2); *PudłFr* 4 (4); *ArtKanc* K (3); *BielRozm* 9 (5); *GórnRozm* B3v (12); *KochWr* 24 (2); *Paprup* L3v; *ActReg* 51 (4); Klucźnik co łie vpija gorłzy niżli złódziey *GostGosp* 58, 12; *Phil* I4 (3); *GórnTroas* 23 (3); *KochPij* Cv (2); *KochFrag* 47; *LatHar* 6 (31); rzekł Symonowi Piotrowi Iełus: Symonie Ianow miłuełz mię więcej niżli łci [*diligis me plus his*]? *WujNT Ioann* 21/15, *Matth* 6/25 (78); *WysKaz* 24; *SarnStat* 261 (5); *KmitaSpit* Cv; *SkarKaz* 3a (56); Nie nalepłzać to iest rzecz [...] Ale przedsię lepłza iest, niżli co naygorłza *CiekPotr* 28, 39 (5); *GostCast* 17 (4); *SkarKazSj* 658b (14); *KlonFlis* G4v; *KlonWor* 43 (3); *PudłDydo* B4.

Przyslowia: Iż lepłzy iest huff Ieleni zgodliwych [...] niżli buff Lwow niezgodliwych *RejPos* 334; Srołłzy ieleni huf gdy ie Lew wiedzie/ Niżli Lwow gdy Ielonek naprzod iedzie. *RejZwierc* 228v, 187v.

Tunica pallio proprior Proverbium, Blifłza kołłzulá niżli łuknia/ to yełt/ Blyłłzy álbo miłłzy yeden niż drugi/ álbo káždy woli łobie pierwey dobrze vczinić/ potym drugiemu *Mącz* [273]d; *CiekPotr* 86.

Bogáłłzyć iesth wolny nędznik/ Niżli bogáty niewolnik *BierEz* R2.

Gorłzy iest zdracá domowy/ Niżli nieprzyiaćiel iáwny *BierEz* R4.

Bo gdzie niemoże być zgodá Lepłłá łzkodká nizli łzkodá *RejRozpr* E2.

obacłłz [...] Yz lepłłá nocha [*lege: trocha*] włwobodzie Nizli wielki kołłt wniewoły *RejRozm* 407.

Bo lepłzy brog niżli łnop *RejWiz* 54.

ná dzień Świętego Marćiná lepłza geś/ niżli źwierzyná. *OrzRozm* Lv.

będzie [*alchemik*] rozdymał węgle miełłzkámi/ pátrzy áłpektu Płánet [...] wpláćze łie od dymu/ w ten czás łłóđzy łmrod niżli miód *BielKron* 26.

Plus fellis, quam mellis, Proverbium, Wyęcey żoły/ niżli miodu To yeft nedzę [!]/ nizli roskofzy. *Mqcz* 120c.

Magis mutus quam piscis proverbium, Mniey álbo bárziew milczący niżli rybá. *Mqcz* 301a.

Student magis mellificiis quam foetibus apes, więcey fie przicziniáya o miód niżli o płód *Mqcz* 423c.

ále y tám [w kościele] może ieden więcej zgrzełzyć niżli w kárcźmie *RejPos* 24.

A lepiej ząwždy nogę wywinąć niżli złámác. *RejZwierc* 73.

ác z nie ták wždy dobrze/ ále wždy lepiej niżli nie *RejZwierc* 112v.

Abowiem to ieft prawdá iz ząwždy lepiej iechác ná koniu niżli piechotą iść. *RejZwierc* 143v.

Lepfza ieft cnotá w kłopocie/ Niźli niecnotá we złocie *RejZwierc* [233].

Trudniéy ząwżze cnoty doftác/ Niźli wielkim Pánem zoftác. *KochMRot* A2.

Lepiej ieft dáwác niżli brác. *WujNT* Yyyyy2.

Powtórzenia: »niżli ... a, i (a)niżli« (9), »niżli ... (a, i) niż« [szyk zmienny] (5), »niżli ... niżli...« [trzykrotne] (1), »niżli ... niż ...« [czterokrotne] (1), »niżli ... aniźli ...« [dziesięciokrotne] (1): *OpecŻyw* 182 [4 r.]; *PatKaz II* 80 [2 r.]; *FalZioł III* 11d [2 r.] (6); *LubPs* E3; To ieft gorzże niżli wrzod niżli fcijátyká/ Gdy po śwíátu roznołzą márnego nędzniká. *RejWiz* 5v; *RejAp* 170v [2 r.]; *RejPos* 21; *PaprPan* Nv; *SkarŻyw* 245 [2 r.]; *WujNT* 387 marg (3); *CiekPotr* 48; prawdę wynioł y wyflawil: dowodząc iz tá mocniéyfa y trwálfa niżli wino/ niżli krol/ niżli niewiáftá *SkarKazSej* 668a; *KlonWor ded* **3v.

Wyrażenia: »droższy niżli złoto« (1): Wolność zá cię przedáią/ drofzłzą niżli złoto. *RejZwierc* 128.

»głupszy niżli osieł« (1): Zwingliáni głupszy niżli osłowie. *SkarŻyw* 545 marg.

»gorszy niżli kruk, wilk« (1:1): *SeklKat* Q3; A iáko o nich mądrzy ludzie piłzą/ iz tácy ludzie gorzzy niżli Krucy *RejZwierc* 49.

»gorzej niżli w głuchym lesie« (1): Iełzcze więc tám [na morzu] fnadź gorzcy niżli w głuchym lefie. *RejWiz* 13.

»jaśniej(szy) niżli słońce« (6): *OpecŻyw* 182v; chocia y iáfniey to widzą niżli słońce/ iz fie wola á rofkazanie Páńskie dáleko nie zgadza z wolą/ s poftępki [...] ich. *RejAp* 116, 120 (3); przezfen/ wielką odnioł poćiechę: Vkazał mu fie mąż dziwny/ y iáśniéyfy niżli słońce *SkarŻyw* 98, 81.

bibl. »jaśniej(szy), bielszy niżli śnieg« (4:1): gdy będziez raczył możefz/ fprawy moje iáfnieyffe niłli śnieg vczyńić. *RejPs* 77, 98; Pokropże mię Pánie Izopem á będę oczyścion: omyiefz mię/ á będę bielłfy niżli śnieg [super nivem dealbabor]. *Leop Ps* 50/9; iełfiże thy mnie pokropifz á omyiefz/ tedy iáfniey niżli śnieg będę wybielon. *RejAp* 8v; *RejPos* 47v.

»mężniejszy niżli orzeł« (1): w tym to gniaździe [Strzyżów] Meźniéyfe [!] niżli Orły między tymi naydzye/ Spráwnieyfe niżli Hetman Rzymłki zacny Sillá *PaprPan* P2v.

»mocnij niżli dyament« (1): głowá [Kościoła] rybołow człowiek wzgárdzony/ przeciw wżytkiemu śwíátu moeniey fie ftáwił niżli iáki Dyáment. *SkarJedn* 23.

»okrutniejszy niżli lew« (1): Y ia bezecni Delfowie/ Okrutniéyfy niżli lwowie: Wolałbych fie z fmoki widzieć *BierEz* Hv.

»sroższy niżli kat« (1): Narzekaią na nedzni fwiat Iz ieft frollfy fnać niżly [!] kat. *RejKup* c8.

»świeciejszy niżli miesiąc« (1): Ktorá iest ta/ tzo tak ijdzie iako zarza [...] fwietleyfśá niżli miefiąt *OpecŻyw* 182v.

»więcej niżli lampertowych pstrocin przewrotności« (1): O ktoby y dziś prawym okiem ná tę beftią weźrzał [...] naydziefz tám więcej niżli Lámpertowych pftroćin odmienności á przewrotności iey *RejAp* 107.

»większe drapiestwo niżli niedzwiedzemi łapami« (1): naydziefz [*w bestii apokaliptycznej*] więtfze łupieftwo á drapiestwo dáleko niżli niedzwiedzemi łápami *RejAp* 107.

bibl. »więcej niżli włosow (na głowie)« (2): poimáły mię złości moie ták iżem ich przeyzreć nie mogł/ a iest ich więcej niżli włosow ná głowie mey [*fortificatae (marg) multiplicatae (-) sunt prae capillis capitis mei*] *BibRadz Ps* 40/13; iż ináczey fię obchodzą z máłym dlužnikiem/ á ináczey z tym ktory długow więcej ma niżli włosow *LatHar* 111.

1) *W konstrukcjach gradacyjnych, rozwijających wagę wymienionego wcześniej składnika* (7) : Otocz na then urząd kaplanfky y uyfśzey nyfzly kaplanfky z wyecznofzczy od troycze blogoflauyoney yeft abo byla [*Maryja*] poźwyączzona *PatKaz II* 38v; *Modice hoc faciam, aut etiam intra modum, W mále to chcę vczynić/ álbo yefzche mniefy niżli w mále. Mącz* 173b; O befpiecznieć teraz może Pánfthwo Rzymfkie mowić fiędzę iáko krolowa/ á fnadź wyfśzzey niżli krolowa *RejAp* 150v; *RejPos* 8v (4).

2) *W konstrukcjach z odpowiednimi zaimkami uogólniającymi, gdzie stopień wyższy nabiera znaczenia superlatywu* (39) : *PatKaz II* 22v (2); tych [*dzieci*] ciała więcej niżli ynnych ludzi přędčeyfze fą ku zarazeniu *FalZioł V* 61, I 130a (6); *RejPs* 62; *BibRadz I* 218v; *BielKron* 453; *Scelere ante alios immanior omnes, Gorfzi y okrutniefzfi niżli ynfi wźifcy. Mącz* 11a, 307b; Wielką záiſte narodowi ludzkiemu krzywdę czynifz iefli to rozumiefz o łobie/ że więcej niżli wźytcy infi y widźifz y znafz [*si te plus omnibus aliis videre et cognoscere existimes*]. *ModrzBaz* 29; *SkarŻyw* 125 *marg*; *WujNT przedm* 7 (3).

Powtórzenie: »niżli ... i niżli« (1): A iż on ták dobrze y lepyey rozumye flowo Boże niżli wfyfcy ini ludźye ktorzy byli/ fą/ álbo będą/ y niżli wfyftek koścyoł *KromRozm I L*.

Połączenia: »[*comp*] niżli co (in(sz)ego)« (5): gáfzcz z czebule lepfzy niżli z fzcze^{go} inego *FalZioł IV* 45d; Bo to [*obzarstwo*] widałz ná fwiecie więcej niżli czego. *RejWiz* 169; *RejPos* 14 (2); *RejZwierc* 267.

»[*comp*] (...) niżli in(n)y (a. inszy)« (11): *BierEz S2*; *FalZioł I* 18d; Czemu zielona farba wzrok naprawia y więcej iemu lubi niżli infza. *GlabGad B7, G7* (3); *RejWiz* 76v (2); *BibRadz II* 2a; *RejZwierc* 53; *SkarŻyw* 134; Iáko Piotr S. będąc głową innych/ był fławnieyfzy nád inne/ y więtfzą ftrażą opátrzon niżli inni *WujNT* 447.

»[*comp*] niżli kto (a. jaki) in(sz)y« (3): Pilat dlá tego pytał/ aby w gnięw Cefarfki nie vpádl/ bo fie to iego więcej tykało niżli kogo ijnęgo. *OpecŻyw* 119v; iż fłodką rzecz żyły więcej w fię ciągną niżli iaką infzą, dla przyrodzoney przyiazni ku fmakowi fłodkiemu *GlabGad C7*; *SeklKat F3*.

β. *Występuje po stopniu równym przymiotnika lub przysłówka* (5) : Plura ponuntur in spe quam in peccuniis, Wiele fádzą ná nádzieyi niżli ná pieniądźách. *Mącz* [407]d; iżechmy fą w nierowney fáfce v niego [*Boga*]/ niżli kwiatki polne ábo ptafzętá niebieskie. *RejPos* [219], 201v.

Powtórzenie: »niżli ... niż ... i niżli« (1): ym złoto naczirwieńsze tym nalepfsze/ ieft ciężkie łowicie niżli Srebro/ niż Miedz/ y niżli Czena *FalZioł* III 34b.

γ. Występuje po stopniu najwyższym przysłówka, w konstrukcji z zaimkiem uogólniającym (2) : Monarchie nadłuzey İtaly niżli inne İpołoby rządów. *SkarKazSej* 691a.

Połączenie: »[sup] niżli kto« (1): Ze wy [kapłani] nawięcý rádži o Bogu mówicie/ A nagorzéy/ niżli kto/ ná świećie czynicie. *PudłFr* 18.

δ. Przy elipsie poprzedzającego przysłówka (3) : Tedy będzie powyłfona proftá połlufłnoftz/ niżli ktorá łwietłká chytroftz. *OpecŻyw* [192]; *RejWiz* 182; Ze iego [biskupa Tomickiego] İprawy y dziś/ pámiętne w Koronie/ Niżli po Stániłławie/ chwálebnym pátronie. *RejZwierz* 55v.

ε. Przy zaprzeczonym stopniu wyższym przysłówka lub przymiotnika uwydatnia stosunek łączno-porównawczy: jak (10) : *KromRozm II* n2v; *KromRozm III* D3v; Nemo se anteponat alteri, Niechay łie żaden nie przedkláda nád drugiego/ nie więcey o łobie dzierży niżli o drugim. *Mącz* 310a; Przydaymy też y drugie cnoty/ ácz nieiáko równieyłze/ ále niemniey niżli one/ o ktorichem powiedział/ człowiekowi ktorego w vcźciwości máią potrzebne [*nihilo tamen minus, quam quae dictae sunt, viro honorato necessarias*] *ModrzBaz* 39v, 99v; *GórnRozm* I2; Bomci ia od was miał być zálecon: ábowiem w ni w czymem nie był podleýszy niżli oni bárzo wieldzy Apoštołowie [*nihil enim minus fui ab iis qui sunt supra modum apostoli*] *WujNT* 2.Cor 12/11, s. 305 (3); *SkarKaz* 549b.

b. Między zdaniem i imiesłowowymi równoważnikami zdań; druga porównywana treść wprowadzana przez „niżli” podana jest w osobnym zdaniu (289) :

α. Nawiązuje do stopnia wyższego przysłówka lub przymiotnika zdania głównego: od tego jak(i); quam HistAl, Vulg, PolAnt, Mącz, JanStat; prae PolAnt; [w tym do: więcej (a. więtszy) (122), lepiej (a. lepszy) (49), mniej (a. mniejszy) (13), barziej (6)] (282) : *BierRaj* 18v [2 r.]; Lepieyćiem w dołtátku być/ Co zbędzie opcym zołtáwić: Niżliby o łie nic niedbał/ Od przyiaćioł potrzeb żebrał. *BierEz* G, L4; *OpecŻyw* 62 (3); *MetrKor* 40/822 (2); *PatKaz II* 73; *PatKaz III* 117v; *FalZioł I* 64c (3); więcey zawłze łłuchay niżli mow. *BielŻyw* 17, 49 (3); *GlabGad* C (3); *BierRozm* 21; *WróbŻołtGlab* A3; *LibLeg* 9/50 (3); ięzyk tákowy fáłeczny/ áno łie mnie zda łzkodliwłfy niżli by kto ku mnie łtrzelał znátęłłego łuku *RejPs* 189, 99 (5); *ComCrac* 20 (2); *SeklWyzn* [c4] (2); *SeklKat* X; *RejKup* g5 (3); *HistAl* Dv; *KromRozm I* Dv; *MurzHist* K2v (3); *MurzNT* 51 (2); *KromRozm II* 14v; *KromRozm III* B8; *BielKom* G5; *LubPs* S2 marg; Bo y Píłmo powieda iż brzuch co ták tyie/ Więcey łudzi poraża niżli miecz pobije. *RejWiz* 15, 14v; Lepłłfy to człowiek ktory thái, łłaleńłtwo łwe/ niżli then ktory kryie mądrość łwoię. *Leop Eccli* 20/33, *Ex* 36/5 (9); *RejZwierz* 117v (4); do krwi pokropienia/ która zacnieyłze rzeczy mowi/ niżli mowiłá krew Ablowá [*praestantius (marg) melius (-) loquentem prae (marg) quam (-) Abel*]. *BibRadz Hebr* 12/24, *Deut* 4/39 (5); iefli chcećie ábych byłá małżonką wáłszemu Pánu/ połzłiciełz zacnieyłze dziewołłęby niżliłcie połłáli. *BielKron* 427v, 3 (13); Plus scis quid factu opus, Więcey vmiełz niżli potrzebá. *Mącz* 307a; Supra quam cuiquam credibile est, Dáłeko więcey niżliby łie któ nádziewáć mógl. *Mącz* 435a, 75a (24); *SienLek* 32 (4); *RejAp* 18v (4); *GórnDworz* K4 (3); Przetóż zráná áłbo ku wieczoru/ ćień nie równo więłłzy ieft niżli tá rzecz co od niey pochodzi. *GrzepGeom* O4; *HistRzym* 7v (3); vcźmy łie też tego z dobrodzyeyłtwá iego/ iáko on nam czyni/ ábychmy też ták czynili nád nędznieyłszemi á mdłeyłszemi bliźnimi łwemi/ niżłichmy łámi. *RejPos*

21 lv, 34 (27); *BielSat* C2; Ale lepiej wżdy iż ieden członek ząboli niżliby wżytko ciąło miało boleć. *RejZwierc* 73, A3v (23); twierząc to / że wżyftkie vczynki káždego człowiek/ by też naylepfze/ grzechami fą/ y więcey szkodzą niżli pomagáią. *WujJud* 109, 50 (4); *WujJudConf* 209v; Iż ia iestem [...] człowiek mdły/ y krotkie⁸⁰ żywota/ á mnieyfzy niżlibych mogł zrozumieć fąd y práwá [*minor in intellectu iudicii et legum*]. *BudBib Sap* 9/5, *Eccli* 5/21 (3); *Strum* K3; *CzechRozm* 118v (2); o Ludwiku Krolu Węgierfkim iásnieyfza rzecz iest/ niżlibych ią fzerokiemi słowy powiedác miał [*notius est quam ut multis verbis referendum sit*] *ModrzBaz* 23v; Lecż y ono záilte niema być ćierpiano/ żeby bieśiády ábo hoynieyfze ábo dłuźfze niżli przyftoi były fprawowane [*Neo illud quidem est ferendum, ut convivia ... ultra legitimum tempus producantur*], *ModrzBaz* 36, 4v (24); *SkarJedn* 117 (4); *KochOdpr* B2 [2 r.]; *Oczko* 6v (5); ochotniey fzli przez tákie męki y śmierci/ niżli gdy łakomy ná złoto pátrzy. *SkarŻyw* A3v, A3v (15); *KochTr* 5; *KochFr* 36; *KochPieś* 10; *PudłFr* 56 (2); *BielRozm* 17; *GórnRozm* C2 [2 r.] (9); *PaprUp* Av; *ActReg* 90 (3); *GostGosp* 64 (2); *Phil* Q; *GórnTroas* 43; *GrabowSet* C4; *KochFrag* 50; *LatHar* 111 (3); Albowiem lepiej ćierpieć dobrze czyniác (iefliby wola Boża byłá) niżli źle czyniác [*Melius est enim beneficientes ... pati, quam malefacientes*]. *WujNT* 1.Petr 3/17, s. 171 (7); *SarnStat* 261 (6); Więtfzy grzech moy/ niżli żebych do odpufzczenia przyść miał. *SkarKaz* 314b, 6a (9); *CiekPotr* 5 (3); *SkarKazSej* 673a (3).

Przysłowie: więcey w tym [*mnimaniu swym*] człowiek zgubi/ niżli naydzie. *GórnDworz* M7.

Powtórzenia: »niżli... (albo, i) niżli« (3), »niż ... a niżli« (1): *Mącz* 337d [2 r.]; rozmnoży fie niefprawiedliwość więcey niż teras widzifz/ ániźliś kiedy słytał [*multiplicabitur iniustitia super hanc quam ipse tu vides et super quam audisti olim*]. *BudBib* 4.Esdr 5/2; więtfzą mi [*łaskę*] czynifz/ niżli óćiec fynowi vczynić/ niżli mátká dziećięciu fwemu może. *SkarKaz* 161b; *SkarKazSej* 663b [2 r.].

Połączenie: »iż ... niżli« (3): *FalZioł* V 73v; Ale fnadź iefzcze lepiej iż fie wżdy fwoy pyta/ Niźli kiedy ow opcy zá żywotá chwyta. *RejWiz* 59, 98v.

1) *W konstrukcji z zaimkiem uogólniającym, gdzie stopień wyższy nabiera znaczenia superlatywu* (1) : nie iedney/ ábo nie kilku ofob rády w fprawowaniu rzeczy vżywác máią/ ále wiela ofob/ y tych nie ledá iákich/ ále co przednieyfzych y co mędrfzych/ ktorychby oni więcey niżli kto infzy mogł mieć [*quorum illis maior quam cuiquam alli copia esse possit*]. *ModrzBaz* 24v.

2) *W zdaniu głównym występuje określenie synonimiczne w stosunku do stopnia wyższego* (2) : My záprawdę Bragmánowie [...] grzechow nie pełniemy/ áni chcemy ich nábzyt mieć/ nizli náfze przyrodzenie znófi [*nec ultra volumus habere quam ratio naturae requirit*] *HistAl* I5; *Corollarium*, *Przidátek/ Náddátek/* który dawáyą nád wyfz niżly to co winno yeft *Mącz* 66b.

β. *Nawiązuje do stopnia równego przysłówka w zdaniu głównym [możliwe też uproszczenie „łatwiej” przed „jemu”]* (1) : A lat wie iemu przyydzie/ mnie być nie włomnym / Niźli nád iego [*Boga*] wolą/ kto ma być rozumnym. *KmitaPsal* A5.

γ. *Przy zaprzeczonem zdania głównym uwydatnia stosunek łączno-porównawczy: ale tak(i) jak* (5) :

1) *Nawiązuje do zaprzeczonego stopnia wyższego przyłówka lub przymiotnika*: [*po: nie więcej (a. nie większy)*] (4) (4) : *Mącz* 447c; ná kmiećie y ludźi fwoie/ podatek (á gdyby wżdy nie więtfzy niżli przyftoi [*utinam non maiorem quam aequum sit*]) w kładáią *ModrzBaz* 102v; *GostGosp* 10; Zeby nie

więcey o łobie rozumiał/ niżli potrzebá rozumieć [*non plus sapere quam oportet sapere*] *WujNT Rom* 12/3.

2) *Nawiązuje do określenia synonmicznego w stosunku do stopnia wyższego (1)* : *Mandatis rebus praeverti nolo*, Nie chcę ábyscie łie czego domyślác mieli nad to niżli wam roskazuyą. *Mącz* 488c.

đ. *Przy elipsie stopnia wyższego w zdaniu głównym (1)* : lepiej vrościefz zwyciężony/ niż zwycięfca/ będzie to łtwoią pochwałą gdy to miłofierdzie nádemną okażefz/ puścifz mię wolno łtą trochą ludzi/ niżliby wielkie woýłko poráził/ á ták day łie dziś proźbam moim zwyciężyć. *BielKron* 253.

A. *Człon (lub człony) porównania stanowi określenia czasu (192)* :

a. „Niżli ” występuje po lub (i) przed okolicznikiem czasu, także mającym charakter oznajmienia (134) :

α. *Występuje po okoliczniku czasu określającym czynność lub stan wcześniejszy od wprowadzanego przez „niżli”;* *quam Vulg* (67) :

Przysłowia: Nietrzeba nałz wkmotry profyc. Bo będzie pewnie bączymy Pырwey pogrzeb nyzly chrczyny [!]. *RejKup* g2.

Czáfem y dnia [*pan młody*] nie czeka: Pierwey rozwodżiny Będą w onym małżeństwie/ niżli wywodżiny. *KlonWor* 68.

Połączenie: »(nie) pi(e)rwej (...) niżli« (40): ktory [*Jan Chrzciel*] s tweé łafki pirwey byl fwięty niżli narodżony *OpecŻyw* 48, 11 (4); *PatKaz II* 23v; *FalZioł IV* 52b; *MetrKor* 59/76; *LibMal* 1548/141; *RejKup* g2; *LubPs* Q4 (2); *GroicPorz* gg3v; *BielKron* 16v (3); *RejAp* E5v; Zmyy pirwey miły Anyele/ Brud s cnoty niżli ná ciele. *RejZwierc* 237v, 60v; *BielSpr* 28v; Abowiem káždy pirwey łobie pánowác ábo rołkázowác ma/ niżli drugim [*Sibi enim quisque prius imperare debet, quam aliis*]. *ModrzBaz* 18, 12 (3); *SkarJedn* A7v (7); *SkarŻyw* 263; Aniś ty wieku czekał łłufznégó do zbroie/ Piérwéy dziéłność dordżálá/ niżli látá twoie. *KochJez* A2; *GórnRozm* D3 [2 r.]; *LatHar* 378 (2); *WujNT* 43 (2); *SkarKaz* 421a [2 r.]; *KlonWor* 68.

1) *W konstrukcji z zaimkiem uogólniającym (3)* : ná ktory [*dług wobec skarbu państwa*] niechby pirwíze baczenie miano/ niżli ná owe ludżiam prostym vcżynione/ y pirwey ie niżli inłze długi wyćiągano [*cuius prior ratio haberetur in exigendo quam aliarum cautionum privatis hominibus datarum*] *ModrzBaz* 124v.

Połączenie: »pi(e)rwej niżli (kto) inny« (2): Scypio on zacny Rzymiánin [...] ktorego dla meřtwá pirwey niżli kogo innego Afrykáńłkim názwano [*qui ex virtute primus Africanus appellatus est*] *ModrzBaz* [41]v; Pirwłzy Piotr [...] iż pierwey niżli inni do náuki Chryřtułowej powołány byl *SkarJedn* 74.

2) *Występuje po stopniu wyższym przysłowka [w tym po: rychlej (19)] (23)* : gdyż dzieweczki rychley łie imuią mowić niżli chłopeczkowie *GlabGad* A2v, G5 (3); *KromRozm I* A4; *MurzHist* N3v [2 r.]; *MurzNT* 78v; *RejWiz* 53v; *Leop* 4.Esdr 11/27; *RejZwierc* 25v; boć y łłowko czáfem rychley obrázi niżli rączká. *RejZwierc* 72v, 104 (3); *SkarJedn* 302 (2); á czáfu iednego/ ktorego rániey włtawał niżli oni/ zrzucić go z okná y zábić chćieli. *SkarŻyw* 570, A3 [2 r.] (5); *PudłFr* 74.

Przysłowia: bo łie záfwdy rychley vbruka káždy miedzy węglarzmi niżli miedzy háwtarzmi. *RejAp* 25.

Bo y vczeń [...] zręki prędzey/ niżli zięzyka mądry będzie. *SkarŻyw* A3.

a) W konstrukcji z zaimkiem uogólniającym, gdzie stopień wyższy nabiera znaczenia superlatywu (1) : Czemu ryzawe albo lifowate włofi richlej zbieleią niżli inakfze. *GlabGad* Bv.

β. Wprowadza okolicznik czasu, zawsze po stopniu wyższym przymiotnika lub przysłówka [w tym po: więtszy (a. więcej) (18), lepiej (a. lepszy) (5), barziej (2)] (42) : *FalZioł* V 15 (2); Bá będziefz drobniey ftapał/ wierz mi niżli łoni. *RejFig* Dd8v; Rectius rem tenere quam antea, Lepiey rzecz rozumieć niżli przed tym. *Mącz* 348d; *BielSat* D3v [2 r.]; *RejZwierc* 162v; *SkarŻyw* 374; *BielRozm* 29; *ActReg* 84; *GostGospSieb* +4; *GrabowSet* Kv; łpáníałość [w niebie] vdátnieyfa/ niżli przed ląty Afłwerowá *LatHar* 600, 250 (4).

Połączenia: »niżli czasem« (1): iż [...] oni sławni á zacni Hetmáni wiekow pirwfzych/ ząwždy więcey rozumem á wważnemi rádmámi śwemi porażáli/ niżli czáfem mocámi. *RejZwierc* 163.

»niżli kiedy(ś) (na on czas)« (7): iż też więcey wożą łaniami albo włokami, niżli kiedy na woziech *MiechGlab* *5v; *BielKron* 173v; tákowy głód ćirpimy słowá prawdziwego Páníkiego/ więtszy niżli kiedy ná on czás oni nędzni miefzczánie Ierozolímfcy *RejPos* 197; *BielSat* C4v; *BielRozm* 23; *LatHar* 600; *WujNT* 34.

»niżli (...) pi(e)rwej« (14): [*Judasz*] obiefil fie/ a w tym więcéy zgrzełfyl niżli pirwéy. *OpecŻyw* 118; *MetrKor* 46/46v; *FalZioł* V 111v; *RejKup* p4; *ModrzBaz* 34; *SkarJedn* 186; *SkarŻyw* 56 (6); Tytuły niektore łiftow Páwła ś. wyráziłem iáko mniemam włásniey y grzeczniey niżli pierwey *WujNT* przedm 23; *SkarKazSej* 679a.

»niżli przed tym (a. przed tem)« (4): *LibLeg* 11/182v; *SkarŻyw* 58 (2); zdrowie [w niebie] lepfze/ niżli przedtym Moyzełzowe *LatHar* 600.

γ. Występuje między okolicznikam czasu, często z odcieniem przeciwstawienia (25) : trzeba dożrzeć áby nie moko w brogi wkładano/ á o brogi fie wczás ftárác niżli w ten czás kiedy wkładác *RejZwierc* 109v.

Połączenia: »pirwey ... niżli kiedy« (1): A fńadź pirwey obyczáyow niżli kyedy náuk máyą fie dzyeci vczyć/ według słow Seneki *GliczKsiąż* L8.

1) Występuje po stopniu wyższym przysłówka lub przymiotnika; quam *Mącz* [w tym po: więcej (a. więtszy) (7), lepiej (a. lepszy) (6), rychlej (2)] (23) : lecie rychley kokofz kurczęta wylęże niżli zimie. *FalZioł* IV 19b, III 19c (5); Czemu ku ftarofci więcej łnow bywa niżli z młodu. *GlabGad* L5v, C6v (5); *RejWiz* 44v; *HistRzym* 50v; *RejZwierc* 162v; *WujJud* A4v; *SkarŻyw* 225.

Połączenia: »niżli inedy« (2): *GlabGad* C6; Czemuście teraz rychley przyfzły niżli inedy [*Cur velocius venistis solito*]?*Leop* Ex 2/18.

»niżli kiedy« (1): gdy małz od Bogá ofobliwe dáry/ Wdzyęcznieyfyz będziefz przy mnie [*Młodości*] niżli kyedy ftary *BielKom* E.

»niżli pierwey« (1): Bis tanto valeo quam valui prius, Dwá kroć fie teras liepiey mam/ niżli pierwey. *Mącz* 25b.

»niżli na potym, niżli potym« (1:1): Lepićyci ten ráz oczyfciatz grzeczy/ ij ijnńfíe zlofci odcinatz/ niżli na potym do czyftza ié zoftawiatz. *OpecŻyw* 191v; *WujNT* 461.

»niżli przed tym« = *quam dudum Mącz* (2); *Mącz* 97b; to sprawił/ że się grzechow wiele śnádniey teraz y łatwiey [...] vřtrzedz y możelz y chcelz/ niżli przedtym. *LatHar* 676.

b. Wprowadza zdanie podrzędne porównawcze, uzależnione od okolicznika czasu zdania głównego (14) :

Połączenia: »już ... niżli« (1): wzywłszy ná się/ miłość śthałą ku Pánu swoiemu/ á życzliwość wierną ku bliźniemu swemu/ iuż porázić możelz okrutnieyřze nieprzyacioły swoye/ niżlibyř poráził wřzytki pogáńřkye napřednieyřze sprawce á Hetmány *RejPos* A4.

»pierwey ... niżli« (6): *BielKron* 200v; Prius tua opinione hic adero, Będę tu pierwey niżli śie mnie nádzieyelz. *Mącz* 322c, 265c; *GórnRozm* F2v (2); Pierwey im to vkażą/ iż paniętá śą/ niżli to iż ludzie śą. *SkarKaz* 421a.

a. Nawiązuje do stopnia wyższego przysłówka w zdaniu głównym [w tym do: dłużej (3), rychlej (2)] (7) : *BielŻywGlab nlb* 15; Amázá řzedł áby zebrał lud Iudřki/ y zmięřzkał dłuřey niżli było czás náznáczono iemu [moratus est a tempore statuto (marg) ultra tempus (-) quod constituerat ei]. *BibRadz* 2.Reg 20/5; Opinione celerius, Prędzey niżli śie nádźiewał. *Mącz* 265d; rychley powiáda czártá zákłnieřz/ niżli [...] Apořtátę/ ná dobre námowilz. *SkarŻyw* 119, A3 (3); *SkorWinsz* A3.

c. Wprowadza zdanie podrzędne czasowo-porównawcze, także z odcieniem polencjalno-warunkowym, nawiązując do stopnia wyższego przymiotnika lub przysłówka w zdaniu głównym [w tym do: więzszy (a. więcej) (7)] (20) : Tedy śie będzie więcéy weřelitz ciało vdręczoné/ niżliby bylo w rořkóřřach vchowané. *OpecŻyw* [192]; *FalZioł* V 31; *RejPs* 64; *RejKup* k2; *KromRozm I* C2v; będzie zákryta wřzytká prawdá ná ziemi [...] á wzrořcie nieřpráwiedliwořć řrořřza niżli kiedy przed tym bywałá. *RejPos* 5v, 209v (4); y dáleko mu wřzytko řporzey poydzie niżliby mu nádeřbem máczugá machał. *RejŻwierc* 107, 6v (6); *SkarŻyw* 131 (3); *GórnRozm* E3v.

Powtórzenie: »niż ... a niżli« (1): gdyż kroleřstwo Páńřkie á moc y dobrodzyeyřtwá iego niewidome řą/ ále řą pewnieilz niř widome/ á niżliby iuř w řkrzyni pewney leřáły *RejPos* 326.

d. Wprowadza zdanie podrzędne czasowo-porównawcze z odcieniem przeciwstawienia w stosunku do okolicznika czasu w zdaniu głównym lub wcześniejszego zdania czasowego; *quam Modrz* (24) : Zálz to nie poczćiwa rzecř/ kiedy cie miłuią Wřzyřcy/ á to dobry człęk páłcy vkáziuią. Niřli kiedy cie márnym przezowá warchołem *RejWiz* 192v; dawno było vbłágáć gniew Páná Bogá twego/ á opátrowáć gránicze á potrzeby twoie/ niřli iuř teraz kiedy Pan zállepił oczy twoie *RejŻwierc* 261v; *ModrzBaz* 123v.

a. Nawiązuje do stopnia wyższego przymiotnika lub przysłówka zdania głównego [w tym do: więzszy (a. więcej) (7), lepszy (a. lepiej) (6)] (21) : *OpecŻyw* 135; iż wřzelkie zioła gorczyćře śie zdadzą gdy wyřchną niżli gdy řą řwieże *GlabGad* I7, B4v (3); *KromRozm I* I2; *KromRozm II* x3; *LubPs* A4; Nie mów ták: Iř lepřzy były pirwey látá niżli dziř nářtáły *BielKron* 80v, 80v; *Mącz* 25c; *RejAp* 162; będzieřli gdzie w nieřzczeřćiu/ to nieřzczeřćie lekcey mi będzie z tobą ćierpieć oczymá widząc/ niřli vřzymá słyřząc *HistRzym* 15v; *RejŻwierc* 7 (2); *BielSpr* 72v; *CzechRozm* 56; áza więcey w ten czás trzebá káráć złoczyńce/ poki ielř řerce řwieżą krzywdá obrázone/ niřli kiedy ielř vřpokoione [Magis tum sumenda supplicia sunt de facinorosis, cum animus est recenti iniuria incitatus, quam cum est sedatus]? *ModrzBaz* 80; *ZawJeřt* 21; *WujNT* 505.

Połączenia: »niżli ... pierwej« (1): iż święci dofkonáley rzeczy náfze w niebie rozumieią niżli ie pierwej ná ziemi rozumieli. *WujNT* 611.

»niżli przedtym« (1): Tákże teraz bárziesy iefł obmyślly w fwyeh rzeczach Vpádłlych, niżli przedtym w cálych był náfz Pángrácz? *CiekPotr* 45.

B. Człon (lub człony) porównania stanowią określenia miary, ujęte liczbowo lub w jednostkach miary (129) :

a. „Niżli” występuje po lub (i) przed okolicznikiem miary, także mającym charakter oznajmienia (108) :

α. Występuje po okoliczniku miary składającym się z formy stopnia wyższego przymiotnika lub przysłówka [w tym po: większy (a. więcej) (5)] (10) : *FalZioł* I 86d (2); *MiechGlab* 26; Dziefiącią części więtflyzmy my v krolá niżli wy [*Decem partibus maior ego sum apud regem*] *Leop* 2.Reg 19/43; *Strum* P4; *SkarŻyw* 36; *ModrzBaz* 112v.

Po liczbach wyrażających wielokrotność [w tym po: 100-kroć (2), 1000-kroć (1)] (3): Powieda Cicero, że lepiej tyśiąć kroć zginąć/ niżli w fwoiey Rzeczypołpolitey bez pomocy oręża nie moc żyć [*Millies perire est melius ... quam in sua civitate sine armorum praesidio non posse vivere*], *ModrzBaz* 63v; *MWilkHist* B2v; *WujNT* 164.

β. Wprowadza okolicznik miary, wyjaśniający liczbowo lub przez jednostki miary wielkość sygnalizowaną stopniem wyższym; *guam Vulg* [w tym po: więcej (a. większy) (38), mniej (14)] (64) : Wezmi foku Czenturzijey mniey niżli poł kwarty *FalZioł* I 25a, I 25a (14); *MiechGlab* 38; ktora [wola Boga] mi iefł fnadz fmácznieyfla niżli wielka waga ftebrá y złotá. *RejPs* 180v [przekład tego samego tekstu *Leop Ps* 118/72]; *LibLeg* 11/164v; *KromRozm III* G7v; *UstPraw* A3; Fokárowie ludziem niedoftátnim látá Bożego 1516. więcej niżli fto dom o w by iákie miáftecżko zbudowáli *BielKron* 288, 228v (3); Paulo plus trecenta vehicula amissa, Máło więcej niżli trzyftá wósków zginęło. *Mącz* 307a, 152c (8); *SienLek* 44; Lan Fráncufki więtflyzy iefł niżli włóká/ więcej niż cztercią. *GrzepGeom* Mv; *HistRzym* 110v; *BielSpr* 69v; *SkarŻyw* 532; *LatHar* 510 (5); Wdowá niech będzie obierána nie mniej niżli w fześcidzieśiąt lat [*Vidua eligatur non minus sexaginta annorum*] *WujNT* 1.Tim 5/9, s. 170 marg [2 r.] (4); *SarnStat* 1160; *SkarKaz* 244a (3).

W połączeniach z liczbami oznaczającymi mnóstwo [w tym: dziesięć (1), tysiąc (3)] (4): *OpecŻyw* 129; Lepflly mi iefł zakon twoy: niżli thyflące złotá y ftebrá [*Bonum mihi lex oris tui super milia auri et argenti*]. *Leop Ps* 118/72, *Eccli* 41/15; Mądrość vmacnia więcej mądrego/ niżli dziefięć możnych kfiążąt [*Sapientia roborabit sapientem prae (marg) magis quam (-) decem potentibus (marg) potentes (-)*]/ ktorym iefł porueżone miáfltho. *BibRadz Eccl*e 7/20.

Wyrażenie: »mniej niżli nic« (1): Látá moiéy śmiertelności/ Mniey niżli nic ku wieczności. *KochPs* 57.

1) Wprowadza określenie miary czasu, zawsze po stopniu wyższym przysłówka [w tym po: (nie) więcej (3), mniej (2), rychlej (2), dalej (1), dłużej (1)] (11) : Zá pogáńfkich Cefárzow yefłcze/ richley niżli we dwu fet lat po bożym národzeniu flczął fye był fpor myędzy krzełciyany około fwyetá wyełkonocne⁸⁰ *KromRozm III* P6v; *KrowObr* 135; Plus iam anno scio, Wiem to dawniey niżli od roku. *Mącz* 163b;

Rem repetere supra annos duos, Niektórą rzecz wyższey niżli ode dwu lat począć przypominąć/ wyliczać. *Mącz* 296a, 204a (6); *HistRzym* 44v; *SkarJedn* 225 (2).

γ. Występuje między okolicznikami lub określeniami miary, często z odcieniem przeciwstawienia (33) : iakoż nąpisał S: Lukałz [...] Wefełe ieft ániołom Bożym nád iednym grzełznikiem pokutuiaćym/ niżli nád dziewięćdziesiąt śpráwiedliwych [*ita gaudium erit in caelo super uno peccatore paenitentiam agente, quam super nonaqinta novem iustis Vulg Luc* 15/7; iż takie będzie wefełe w niebie nád iednym grzełznikiem ... dáleko więcey niżli nád dziewięćdziesiąt y dziewięćdziesiąt śpráwiedliwych *Leop*]/ ktorzy nie potrzebuią pokuty. *HistRzym* 41 [przekład tego samego tekstu: *RejPos* 166, *SkarŻyw* 125]; *Strum Ev*.

1) Występuje po stopniu wyższym przysłówka lub przymiotnika [w tym po: więcej (a. więtszy) (13), lepszy (a. lepiej) (7)] (31) : *GlabGad* B5v; podobnyeyby fye wyela także zacnych y vczonych dżyerzeń/ niżli yednego. *KromRozm III N*; *BielKron* 372; *Mącz* 389d; *SienLek* 10 (2); *GórnDworz Gg4*; *RejPos* 166; Bo ćichy/ fkromny/ á rozważny człowiek więcey śpráwić y poštánowić może [...] zá godzinę/ niżli pizcháleć zá cały dzień *RejZwierc* 139v; *RejPosWstaw* [143²]; Lepiey y rychley rośpráwią rzecz choćia záwikłaną kilka biegłych á ćwiczonych/ niżli wiele nieumieiętnych [*Melius et citius explicabunt rem quamvis implicatam pauci periti et experientes quam multi imperiti*] *ModrzBaz* 92, 24v [2 r.] (6); *SkarŻyw* 114 (2); bo mu [*kmiotkowi*] w dobrą drogę łácwiey dwie furze vczynić y trzy/ niżli we złą raz. *GostGosp* 90.

W połączeniach z liczbami oznaczającymi mnóstwo przeciwstawione jednostce [w tym: dziesięć (1), sto (6), tysiąc (1), dziesięć tysięcy (1), tysiąc tysięcy (1)] (10) : *BierEz* Hv; *OpecŻyw* 191v; iż łatwiey mogę przy panu Szczeńciu [...] dziełięć lat trwaćz/ niżli przy wás [*Cnym, Miernym*] iedną godzinę. *ForCnR* C4; *Gravius erit tuum unum^m verbum ad eam rem, quam mea centum*, Ważnieyłze twoye yedno słowo będzie [...] niżli moyich fto. *Mącz* 149c; *SkarŻyw* 571; lepfzy ieft ieden dzień/ Pánie Boże náłz/ w niebiełkich páłacách twoich/ niżli tyśiáć tyśięcy ná tym płáczliwym pádole. *LatHar* 600, 52; *SkarKaz* 42b (3).

Przysłowia: co pośpolicie o dobrych vczynkách Polacy mowią: lepfza iedná świecká przed łobą niżli dwie zá łobą. *LatHar* 650; Y lepfza iedná świecá przed tową/ niżli fto zá tową. *SkarKaz* 383a.

bo záwždy więcey mogą dwá niżli ieden. *RejZwierc* 26.

δ. Przy zaprzeczonym stopniu wyższym przysłówka uwydatnia stosunek łączno-porównawczy: *ale tyle co* (1) : Nakoniec ábyś tego był pewien/ że niemniey bierzefz [w komunii] pod iedną ołobą/ niżli pode dwiemá. *LatHar* 189.

b. Wprowadza zdanie podrzędne porównawcze, uzależnione od okolicznika miary zdania głównego (5) : IEdz dwákróć więcey niżli piy *SienLek* 4; *Strum Lv* (2).

Powtórzenie: »niżli ... i niżli« (1): pijánice dwá kroć y trzy kroć więcey piją niżli ieft potrzebá/ y niżli ich przyrodzenie znośić może *WerGość* 241.

c. Wprowadza zdanie podrzędne okolicznikowe miary porównawcze z odcieniem przeciwstawienia, zawsze po stopniu wyższym przysłówka lub przymiotnika w zdaniu głównym (16) : Látwieyćiem ieden wor nátkálz/ Niżli kiedy ich wiele małz. *BierEz* P2; Mędrłzy ieft leniwiec łam przed łobą/ niżli fiedm mężow ktorzy mowią k rzeczy [*Sapientior piger in oculis suis, quam septem referentes*]. *BibRadz*

Prov 26/16; *SienLek* 14; *RejPos* A6v; *RejPosWiecz*³ 98v; *RejZwierc* 32v (4); każdy więcej dwiema oczyma vyrzy/ lepiej dwiema wzięma słyży/ a dwiema rękami y dwiema nogami więcej sprawi/ niżli kiedyby tylko iednego oká/ iednego vchá/ iedney nogi y iedney ręki wzywał [*quemadmodum unusquisque plus duobus oculis cernit, melius duabus auribus audit, duabusque manibus et duobus pedibus plus negotiorum conficit, quam si uteretur uno oculo, una aure, uno pede et una manu*] *ModrzBaz* 24v, 29v; *GórnRozm* C4; *WujNT* 259 [2 r.].

Z liczbami wyrażającymi wielokrotność (2): A to już pewnie wiedz/ iż iey [*Maryjej Pannie*] dáleko wdzyczęnieyżą thym pośluge wczyniż/ niżlibyś tyfiąc świeczek poštawił przed obrałkiem iey *RejPos* 306v, 27.

2. Uwydatnia stosunek przeciwstawny: a nie (jak, tylko); ale (860) :

a. Między częściami zdania, także mającymi charakter oznajmień (bez formy osobowej czasownika): a nie (469) : Alexander rzekł/ miłthru żądam być mądrego wczennik niżli od sprófnego chwale mieć [*cupio sapientis esse discipulus quam vilis laudes habere*; *Mystrzv* życzą bycz wcznyem mądrego mystrza/ wyaczy nyszly szkaradego phaly myecz. *HistAl* 1510 126]. *HistAl* Dv; Powiedámci wám/ że tento [*celnik*] s ftąpił do domu swoiego wsprawiedliwiony (*marg*) nimo [!] onego (-) niżli on [*duscendit hic iustificatus in domum suam, quam enim ille (marg) ab illo (-)*] *MurzNT* *Luc* 18/14; Byłes prófzon [...] abyś leżał s swoim ludem ná gránicy Moskiewłkiey v Stárodubu/ á tám łobie korzyści zdobywał niżli tu blińko przekopu *BielKron* 402.

Połączenia: »-li ... niżli« (1): Będzyc mu [*księdzu*] proficiat/ dażli mu go [*owsa*] korzec/ Niżli garść święconego/ możefz iłcie to rzec. *RejZwierz* 107v.

»pierwej ... niżli« (1): dáiąc mu znać/ iłz pierwey żywot dác miał y zdrowie/ niżli ná on sprófny grzech ich zezwolić. *SkarŻyw* 491.

»pi(e)rwszy [+ sb] ... niżli« (3): Aleby trzeba dobry wárunek ná káżdą summę pożyczoną czynić: ná ktory niechby pirwze baczenie miano/ niżli ná owe ludziam próftym wczynione [*cuius prior ratio haberetur in exigendo quam aliarum cautionum privatis hominibus datarum*] *ModrzBaz* 124v; W zakonie nowym pierwze káplánłtwo niżli krolełtwo. *SkarKazSej* 679b *marg*, 679b.

a. Występuje przy stopniu wyższym przysłówka lub przymiotnika; *quam* *PolAnt*, *Vulg*, *Mącz*, *Modrz*; *prae* *PolAnt* [w tym przy: więcej (a. więtszy) (165), lepiej (a. lepszy) (38), radniej (a. raczej) (33), rychlej (12)] (296) : fluffniéy iłż vkoronowána iest iako krolowá/ niżli iako céfarzowá *OpecŻyw* 189; *ForCnRWiet* Av; *PatKaz* III 147; *FalZiol* I 105c (8); *BielŻyw* 160; Bowiem takowemu przyrodzeniu zdrowze łą iaycza twarde niżli miękkie. *GlabGad* 116, C2 (8); *MiechGlab* *3 (4); zdam łie łobie być więcej robakiem niżli człowiekiem *RejPs* 31, 127 (7); *LibLeg* 11/40v; *RejRozpr* F4; *SeklWyzn* o3 (3); *RejJóz* H5v; *SeklKat* A4 (3); *RejKup* f3 (3); lepiejby nam było wśzytkim pomrzeć niżli widzieć ciebie przed náłżą oblicznością wmierájącego [*Melius esset nobis omnibus mori quam videre te coram nostra presentia deperire*] *HistAl* N3v; *KromRozm* I Pv; *MurzHist* A3; *MurzNT* 66 (2); *KromRozm* II d4; Wyęcey muśimy fluchác bogá niżli ludzi. *KromRozm* III M, A6v (8); *BielKom* D5v; *GroicPorz* d3v (2); *KrowObr* 24v; B.aw łie więcej mądrołciá niżli náukámi *RejWiz* 80, A5 (4); *Leop* 2.Reg 19/43 (7); *RejFig* Aa8; Bo tey [*cnocie*] trzeba perfumow/ niżli ciálu więcej *RejZwierz* 141, 8 (5); Abowiem nam lepiej było fluzyc im/ niżli pomrzeć ná pułczy [*quia bonum (marg) melius erat (-) nobis servire*

Aegyptiis, prae mori nos (marg) quam mori (-) in deserto]. *BibRadz Ex* 14/12, *Prov* 21/3; *BielKron* 65 (16); *Praestat pauperem esse et nobilem quam divitem et latronem*, Lepiey yeft być vbogim á śláchetnym/ niżli bogátym á łotrem. *Mącz* 312c; *Fides eum non tenit, sed merces*, Rychliey go pożytek wymie niżli wiárá. *Mącz* 446b, 57c (13); *SienLek* 32v (2); *RejAp* B2 (7); *GórnDworz* F6 (3); *HistRzym* 72v (5); *RejPos* 40 (19); *BielSat* D2v; *GrzegŚm* 7; *KuczbKat* 100 (2); *Azałz* nie lepiey być roskołzną owieczką Páńfką niżli kozłem łmierdzącym? *RejZwierc* 131, 31 (17); *BielSpr* 36 (2); *WujJud* 33 (4); *CzechRozm* 2v (13); *PaprPan* H3 (2); *KarnNap* A2v; *Ia záprawdę tákie ószufty/ rádfzey bym łupieżcámi niżli kupcámi názwał/ á ten ich towar łupem [istos praedones potius quam mercatores praedamgue, quam faciunt, verius quam mercaturam appellaverim]*. *ModrzBaz* 34v, 15 (25); *SkarJedn* 82 (3); *KochOdpr* A4 [2 r.]; *Oczko* 20v; *SkarŻyw* 13 (19); *StryjKron* 662; *CzechEp* 24; *NiemObr* 180; *KochWz* 142; *WerGość* 241; *BielSjem* 31; *KochTarn* 77; *PudłFr* 53; *ArtKanc* F14; *GórnRozm* H3v *marg* (3); *ActReg* 139; *KochCz* [A4]; *KochFrag* 49; *więcey wierz nieomylnemu łłowu Bożemu/ niżli świerzácemu á pierzchliwemu rozumkowi ludzkiemu*. *LatHar* 381, 110 (6); *Calix*, *kielich/ ráczy* niżli *kubek ábo czálzá/ gdzie rzecz ieft ábo o Sákrámenćie ółtarznym/ ábo teź o męce*. *WujNT przedm* 22, *Matth* 11/22 (18); *JanNKarKoch* F4v; *SkarKaz* 157b (5); *CzahTr* C; *GosłCast* 37; *SkarKazSej* 661b (5); *KlonWor ded* **2v; *Zwiędła iuz twoiá młodość/ gotuy się do Bogá/ Ráczy niżli do światá* *ZbylPrzyg* B2v.

Przysłowia: *Bo lepiey záwždy ftráćić rękaw niżli łukniá* *RejWiz* 192v.

trwála bitwá długo/ ále podobno męźnieyfyz káždy bywa ná chlebie niżli ná foli) áz Nowokrczeńcy poczęli się w iámy kryć/ przez mury wćiekáć *BielKron* 215.

Powtórzenie: »niżli ... niż« (1): *Bełpiecniéy bogu dufáć/ niżli człowiekowi/ Niź náwiętfzemu krolowi*. *KochPs* 177.

Połączenie: »żeby ... niżli« (1): *vczćiwłza záprawdę rzecz ieft/ żebyś ty łam mogł obáczyć włáłność rzeczy tey o ktorá grá idzie/ niżlibyś záwždy ná zdániu drugich ludzi záwiłnąć miał [honestius certe fuerit te ipsum inspicere posse rei, qua de agatur, naturam, quam ex sententiis aliorum semper pendere]* *ModrzBaz* 13v.

β. *Przy zaprzeczoným stopniu wyźszym lub przeczeniu w zdaniu uwydatnia stosunek łączny: ale tak jak (10)* : *KromRozm II* f4 (3); *KromRozm III* D4 (4); *Non possumus quin alii a nobis dissentiant recusare*, *Nie możemy tego nikomu obrónić [...]* áby ynáczye nietrzimali niżli my. *Mącz* 75c; *Nie mnieyłze męłstwo rzeczy nábyte záchowáć/ Niźli dostawáiac iych z pocźátku prácowáć [Non minor est virius, quam quaerere, parta tueri]*. *ModrzBaz* 126; *Nie mnieyłzác pracę ma náuczyciel łzkolny/ niżli ktory z tych [lekarzy, prawników] [Non minor est doctoris scholae labor atque istorum]* *ModrzBaz* 134.

γ. *Występuje po stopniu najwyźszym przymiotnika, w konstrukcji z zaimkiem uogólniającym (1)* : *przepalenie ktore cziniá doctorowie dla bolełci głoweny [!] záłtarzaley, ieft nálepfze złotem rozpalonym niżli żadná iná rzeczą*. *FalZioł* III 34c.

δ. *Występuje po „inszy”, „inaczej” itp. wprowadzając wyjaśnienie sygnalizowanej przez nie odmienności; atque, quam Mącz (91)* : *niedáy się na takowá okrutná mękę krzyżowá/ ale odkupi ijnłlym obyczaiem plemię ludłkié niżli przez twé okrutné vmęczenie* *OpecŻyw* [80], [57]v; *Ma teź [piołyn morski] wonia przykrá/ ani thez ieft thak cirpnáczce iako piołyn/ á tak y moczi ieftł rozney*

niżli piołyn *FalZioł* I 127d; *RejKup* c5; *KromRozm I* Cv (2); *MurzHist* Ev; *MurzNT* 26; *MurzOrt* B3 [3 r.]; *KromRozm II* 14v; *KromRozm III* I6v (2); Ináczey mnie [Świata] vżywa młody niżli łtary *BielKom* D7v; *KrowObr* 61v; *BibRadz I* *7; co też y v nas Krześcian to naydzie/ ktorzy gdzie indziey zbáwienia łzukaia niżli v łámego zbáwićielá. *BielKron* 260, 98 (4); Non consiliis solum et studiis dissidebamus, Nie tilko rádá ále też žicźliwościa/ dálekořmy od łiebie róźni byli/ to yeřt ynáczeyem rádzil y ynřzemum žicźil niżli ón. *Mącz* 379c, 7a (8); *RejAp* Cv (8); Abowiem to co ieřt w nich [w białyhgłowach]/ ináćźzego niżli w męłźczyźnie/ wřzytko łie to ku dobremu nářzemu łciaęa. *GórnDworz* X6v; *RejPos* 10v (14); *BielSat* Hv; *RejZwierc* 62v (2); *BielSpr* 61; gdy dáleko inřzym łpořobem Świętych/ niżli łámego Bogá wzywamy *WujJud* 55v, 57v (4); ktorzi ie [dobra kořcielne] ná co inřzego niżli ná łwięte potrzeby obráćia [qui ad alios quam ad sacros usus convertunt]. *ModrzBaz* 133, 15 (7); *SkarJedn* 350; *SkarŻyw* 196 (2); *BielSjem* 33; *PudłFr* 13; *ActReg* 164; *GostGospSieb* +4; *KochCz* Bv; *LatHar* 47 (2); *WujNT przedm* 4 (6); *JanNKarKoch* F3; *SarnStat* 363; *SkarKaz* 347a; Bo człowiek podobnego łobie przyiaćielá łzuka/ á od róźnego y ináćźzego niżli on vćieka. *SkarKazSej* 684b, 684b.

1) Wprowadza wyjaśnienie odmiennosci zlokalizowanej w czasie (3) :

a) Wprowadza okolicznik czasu (1) : Bywáli też y Málárze co czynili tarcze/ drzewcá/ chocia inřzym obyczáiem niżli dziś. *BielSpr* 9v.

b) Występuje między okolicznikami czasu (2) : S tego mamy baczytz ięże wedle łtárego zákonu ijnych dni niżli w łobotę/ mogł kaźdy pożywatż praźma albo żyta na polu łwégo bliźniégo *OpecŻyw* 59v; *HistLan* C4v.

ε. Występuje po „woleć” (63) : *OpecŻyw* 13v (2); Domowe [gęsi] zafię wola łie pać albo odpoczywać niżli latać *FalZioł* IV 18b, I 53d; *BierRozm* 12; *SeklWyzn* 2v; *RejKup* K; Odpowiedział Alexander łtarym rycerzom/ daleko wola mieć łtarłzych powaźnoć opatrna/ nizli młodych pirzchliwoć nie opatrna [Mało eligere senum gravitatem provisam quam iuvenum velocitatem improvisam; Wola wybracz sztharczow czařzkoszcz opatrna/ nyszly młodych nyerostropna rychłoszcz *HistAl* 1510 73] *HistAl* B5; *MurzHist* S4v; Pomnię dobrze oycá łwe⁸⁰ ráde/ Wola kárnoć niżli łniá mieć zwáde. *BielKom* E4v; *Leop* *B2; *RejFig* Aa7v; *RejZwierc* 32v; *BielKron* 109 (4); Numerato malim quam existimatione, Wolałbych pogotowiu/ niżli mniemániem. *Mącz* 253c, 232b (7); *RejAp* 194v; *HistRzym* 121 v; *RejPos* [323]v; káźdy woli łie dobrze mieć niżli źle. *RejZwierc* 143v, 32 (5); *WujJud* 60v (2); *CzechRozm* 2 (3); Co ieřliže ći z ktoremi łpráwę mamy/ wola nam być nieprzyiaćielmi niżli przyiaćielmi [hostes nobis esse malint quam amici] *ModrzBaz* 104, 141v; *KochPs* 126; Wolała iřz [zakonnice] ná żoładek chorżały/ nizli ná duřę. *SkarŻyw* 142, 36 (13); *KochWz* 141; *BielSen* 19; *PudłFr* 23; *BielRozm* 8; *Phil* F; *WujNT* 408; *KlonWor ded* **2; *PudłDydo* [B5]; Ktoź rządzic/ niżli z ręku pátrzáć/ też nie woli? *ZbylPrzyg* A3v; *SzarzRyt* B4v.

b. Między zdaniem i imiesłowowymi równoważnikami zdań: a nie aby, a me jak (160) : wymyłłiać łobie nowe wiary/ nowe vřtáwy/ nowe nábożeńřtwá/ niżli ieřt wola á rořkazánie Pána tego *RejPos* 29v; *RejZwierc* 187v; Poprawiwřzy nápuřće Staw/ y ná Ryb [!] go dobrze/ vznařz czařu Spuřtu/ że będa wnim Ryby wielkié/ y dobre/ nizlibyř ie ná nowe dno władźil. *Strum* Lv; aby nářzi ile być

może/ żołnierze wojnę służyli/ niżliby poltronni mieli być przyzywani [*Omnino quoad fieri potest, milites nosiri nominis potius conscribendi sunt quam externi accersendi*] *ModrzBaz* 110v.

α. *Nawiązuje do stopnia wyższego przysłówka lub przywstępującego w zdaniu głównym; [w tym do: więcej (a. więtszy) (27), rychlej (12), lepszy (a. lepiej) (7), radniej (a. raczej) (5)] (70) : OpecŻyw* 191v; bo yą [*Maryją*] wyaczy ten łromoczy nyfzly czczy/ ktory mouy a vyznaua yą bycz grzełznychą *PatKaz I* 13v; *FalZioł I* 87a (2); boię łie ia bym go więcej niekarał niżliby łłuszalo *BielŻyw* 82, 10; *GlabGad G3* (4); Nie lepiej że [*lege: lepiejże*] że łie łmieiefz Nizli tak darmo łzaleiefz *RejJóz D3; MurzNT* 61; *KromRozm II* a3; *KromRozm III* P5v; *GroicPorz* ee4v; Włzák winien ociec łwiefy/ pánłłtwá Krzełłiefłkye/ Opátrowác [...] Leczby thu rádłzey wydárł/ niżli opátrował *RejZwierz* 105v; *BielKron* 30v (3); Nimia cura deterit magis quam emendat, Zbytnia praca richley skázi niżli nápráwi. *Mqcz* 451a, 328b (3); *SienLek* 14; *RejAp* 2v (3); *GórnDworz* K4v (5); á izby łie podobniey niebu y zyemi wlpák obroćief/ niżliby łie kiedy miało wlpák obroćief namnieyfze łłowo iego. *RejPos* 352v, 183 (4); *KuczKat* 310; *RejZwierc* 72 (5); łi koniecznie łtárác łief o to máia/ áby tych vrzędow godni byli/ á izby więcej łłiefli być vczonými/ niżliby łief zdáli [*utque magis velint docti esse quam videri*]. *ModrzBaz* 135, 25 (9); *KochOdpr* B2; záchwycony więcej niżli łpiác/ vyrzáł bárzo byłłtrą rzekeę á mętną *SkarŻyw* 334, [197] (4); *BielSjem* 3 (2); *GórnRozm I2* (3); *KochPij* C2v; *WujNT* 108; *CiekPotr* 21.

Powtórzenia: »niżli ... albo niżli« (2): *Intra legem epulari, Nędzniey żyć niżliby łpráwnie miał/ álbo niżli yełł vłtáwiono. Mqcz* 173b; *RejZwierc* 162v [2 r.].

Połączenia: »niżli ... ani« (1): Gdy pozwány powodá zda rychley niżli być ma/ áni teź inłze powody zdáia/ tedy tákowe zdánie iefł nikczemne. *UstPraw* G3v.

»iz ... niżli« (1): ták goráco ná łief chorągiew krzyzá łwiefłgo wziełá/ iłz więcej plákálá iłz czyłłtołł vtráćiefł/ niżli iłz vtráćiefł męžá. *SkarŻyw* 195.

»niżli ... jeszcze« (1): Ale pátřz co hářda myłł wnet káždemu czyni/ Rychley niżli pomože/ iefłczze go obwini. *RejZwierz* 16v.

β. *Nawiązuje do stopnia najwyższego w zdaniu głównym (1) : Ano tego napilniey trzebá łłřřredz czo łámo dobrowolnie vcieka/ á nigdy łie iuź nie wroćief/ niżli owego co nigdy s piecá nie zlezie. RejZwierc* 159.

γ. *Nawiązuje do „inszy”, „inaczej” itp. w zdaniu głównym, wprowadzając wyjaśnienie sygnalizowanej przez nie odmiennosci; ac, atque Mqcz; quam Mqcz, Modrz (84) : OpecŻyw* 95v; *FalZioł V* 35v; nie nienálazł/ áby co inego łerce myłłło niżli vłtá powiedáia. *RejPs* 22, 123; *SeklWyzn* 3 (5); *RejJóz* O2; *SeklKat* M2v; inłzey nauki łie dzieržác nizli tey kłłhoreiefłmy łie od łwycłł miłłřřřrow náuczyłł [*Aliam doctrinam quam a nostris doctoribus didicimus observantes*] *HistAl* I4v; *KromRozm I* E3; *KromRozm II* b3; *KromRozm III* G6v; *Diar* 52; Iefłliby wam kto inłłá Ewángelią przepowiadál/ niżli łłę ktoráłłcie przyiefł [*Si quis vobis evangelizaverit praeter id quod accepistis*]/ przekłętym niechay bęđzie. *BibRadz Gal* 1/9; *RejZwierz* 67v; *BielKron* 200v (4); Ne sim salvus si aliter scribo ac sentio, Day bych bože zdechł yełłi ynáczey piłłze niżli dzieržę. *Mqcz* 243b; Alio vorsum dixeram non eo quo tu insimulas, W ynłzym łpofłb to był ržekł niżli ty ciágniefł/ rozumiefł/ wiefłziefł. *Mqcz* 394d, 1d (10); *RejAp* BB6 (5); nieiáko dozwoliefł/ žeby [...] záwdy czyniłł [*biale łłowy*] opák/ niżli przyłłtoi. *GórnDworz*

T8v, Q3; *RejPos* 30 (19); *HistLan* C4 (2); *RejZwierc* A3v (3); wżákże łędzia zá pewne wie/ że tá rzecz ináčzey fię w łobie ma/ niżli która łtroná dowodzi [*aliter se habere, quam ab alterutra partium probatum est*] *ModrzBaz* 90, 8v (6); *KochPs* 47; *SkarŻyw* 520 (4); Odpowiedział mu Węgrzyn/ v nas to wielka łromotá/ gdyby fię kto zá inego nišli iełt vdáwác miał *GórnRozm* E4; *WujNT* 470 (3); *SarnStat* 1161 (2); *CiekPotr* B2v.

1) *Wprowadza wyjaśnienie odmiennosci zlokalizowanej w czasie* (3) : *Alium censes esse nunc me atque olim cum dabam, Zá ynfzega mie dziś małz/ niżli ná ón czás gdymćy dawał. Mącz* 262c; *Alia est ratio nostrorum temporum quam olim, Ynfzy yełt łpółób náłzych lat niżli przed tym był. Mącz* 347b; *BielSpr* 31v.

đ. *Po przeczeniu w zdaniu głównym uwydatnia stosunek łączno-porównawczy: ale ten, który* (1) : *Bo nie inłze rzeczy piłzemy wam/ niżli ktoreście czytáli [Non enim alia scribimus vobis quam quae legistis] WujNT 2.Cor 1/13.*

A. *Wprowadza składnik przeciwstawienia uwydatniając kontrast z tym, co być (nie) powinno: zamiast* (226) :

a. *Między częściami zdania, także mającymi charakter oznajmień (bez formy osobowej czasownika)* (126) : *Niewádzic drugdy przecierpieć/ Máłey krzywdy nizac nie mieć: Niżli dla vporney kaźni/ Mnogich nábyć nieprzyiáźni. BierEz* O4v; łwięti Ambrołzi dopułcza ołtatek dnia łwiętego w robocie łtrawyc [...] niłliby iake zbitki czynic. *SeklKat* G4; *RejKup* o6v; *Fortunny* to co w łzczęłciu/ myłli o przygodzye/ Niżli w ten czás gdy gore/ pytác łie o wodzye. *RejZwierc* A5v; *BielKron* 116v; *RejZwierc* [233]; *SkarKaz* 456a.

α. *Występuje po stopniu wyższym przysłówka lub przymiotnika; quam Vulg, Mącz, Modrz [w tym po: lepiej* (50), *więcej* (a. *więtszy*) (6)] (68) : *BierEz* N; *MetrKor* 40/ 817; *lepiej*by miedzy łobą niemiec tego ludu židowskie^g, niżli tak gi miec iako iełt v nas, bo lichwiá *WróbŻołt* [S6]v; *SeklKat* E2 (2); *HistAl* F7; *MurzHist* R4; *Diar* 68; *RejWiz* 69 (6); *Leop Eccle* 5/4 (4); *Lepiej* iełt łłuchác fukánia człowieká mądrogo/ niżli łłuchác piełni ludzi łzalonych [*Melius audire increpationem sapientis, quam vir audiens (marg) quod vir audiat (-) canticum stultorum*]. *BibRadz Eccle* 7/6; *BielKron* 58; *Fuerat praestabilius ubivis gentium agere aetate quam huc redire, Dáleko lepiej było gdziełkolwiek bądź miełkác niżli łie tu náwróćic Mącz* 419d, 419c; *RejAp* 28; *HistRzym* 86v; *RejPos* 46 (4); *RejZwierc* 42 (8); áby y łpiewał [*zakonnik*] y nieprzyiáćiele bił Kołciołá łwiętego/ poboźnieyłze by tho były *Preces*/ niżli nálewác feces *BielSpr* c; *WujJud* 210v; *WujJudConf* 210; mieć to ná baczeniu/ iełli te kráiny w ktorzych woyná ma być łá ták dálekie/ iżby z więłzym pożytkiem Rzeczyłpolitey było/ pieniádze ná nię zložyc/ niżli ludzi łwe od łiebie przez ták dálekie žemie połyłác [*ut magis sit e republica illas contribuere, quam militem a se ... mittere*] *ModrzBaz* 125v, 87v; *SkarŻyw* 4 (5); *CzechEp* 62; *WerGołc* 209; *BielSjem* 21; *BielRozm* 27; widząc [*zbrodzień*] wrzkoło zdrowłżá ráde łobie/ pomłciwłzy fię vćiec ná Niłz/ niżli po wywołánium tułác fię po przyiáćiołách *GórnRozm* B4v; łárzynę łácniey wypleć/ niżli iá kupowác cudną ná náłenie. *GostGosp* 106; *LatHar* 138 (2); Miał Piłat ráczey vmrzeć/ niżli gwoli ktoremułkolwiek człowiekowi/ ná łmierć niewinnego Páná łkázác. *WujNT* 184, *Matth* 18/9 (6); *SkarKaz* 7b (6); *CiekPotr* 9; *GosłCast* 47.

β. *Występuje po stopniu równym (1)* : Dobrzeć też tobie iednookiem wniść ku żywotowi niżli dwie oczy mając/ być wrzuconem wogień piekielny [*pulchrum (marg) bonum (-) tibi est unoculum in vitam intrare, quam duos oculos habentem iaci in gehennam ignis*; Lepieyći ... á niżli *BibRadz*] *MurzNT Matth* 18/9.

γ. *Występuje po „woleć” (50)* : *BierEz Hv* (4); *BielŻyw* 57; Wolałbych z nimi nędzować, Niżli tu z tobą mędrawać. *BierRozm* 5; Ba wieręc ia wolę zdrowie Nizli łobie świat zamotać A głowę prawie skłopotać *RejJóz C8v*, 13; *SeklKat Z2v*; *RejKupSekl a3v*; *KromRozm I L2*; *RejZwierc* 13v; *BibRadz* 1 156a; *BielKron* 2 (2); *Inhoneste optavit parare hic divitias, potius quam in patria honeste pauper vivere*, Wolała fie tu nieuczciwie bogácić/ Niżli domá vczciwie w vbołtwie žić. *Mącz* 266d; *GórnDworz Aa5v*; *HistRzym* 86; A fnadźby fie był wolał nigdy nie národzić [...] niżli wpásć w takie frogosci á ná takie pomfity á vpadki fwoie *RejPos* 335v, 106v; *BielSat G2v* [2 r.] (3); *RejZwierc* 76v (6); *BielSpr* 28v (2); *KochMon* 20; *CzechRozm* 161v; drudzy vrzędow ná ktorých fie proznuie vżywać woleli/ niżli fie w fprawy pracowite wdawác [*honoribus ociosis uti maluisse, quam operosis negotiis implicari*]? *ModrzBaz* 132v, 65v; *SkarŻyw* 74 (6); *BielSen* 16; *WujNT ktv*; *SkarKaz* 121b (3).

W połączeniu „woleć” z liczbą wyrażającą mnóstwo (2): *Millies oppetere mortem maluissem quam illa pati*, Wolałbych tyśiác rózów vmrzeć niżli to cierpieć. *Mącz* 221c; Ale mu ftale fwoy vmyśl oznaymiał: ifz by wolał tyśiác śmierći podiác/ niżli by miał prawdy poznány odftąpić. *SkarŻyw* 75.

Przysłowie: wolał Kiszek nie mieć wZoładku niżli sąsiada wewsi *ActReg* 129 [cf *Odpowiedzał Floryan [Szary królowi Łokietkowi na polu bitwy]*: Miłosciwy krolu nie toć [*wywleczone jelita*] iefzcze męká ále kto ma złego fąfiadá we wśi. *BielKron* 373].

Połączenie: »że ... niżli« (1): woleli że im odlicżono to co zá co ftáło/ niżli ku ofiádłosci fwey znouu przyść. *Phil* Q4.

b. *Między zdaniem i imiesłowowymi równoważnikami zdań (100)* : Botz potrzebno aby ieden człowiek vmarl/ niżliby wflytek lud miał zaginątz *OpecŻyw* 82v, 69v; Vwielbiłes Alexandra mowiac iż on vfiłwie wniść do Perfidiey/ niłlibyfm y [!] mieli iego Elladę ofięgnąc [*Magnificasti Alexandrum dicens quod ille exardescit ingredi Persidiam quam nos Elladam occupare*] *HistAl* E; plákáli wołaiąc po vlycy/ áby fie dáli ná lálkę nieprzyiacielom niżli fie łami mamy ieść przeciw zakonowi wyftępuiac. *BielKron* 147, 332²; *RejPos* [105]; Bo tak mądrzy powiedáli/ Iż nigdy nie żalowali/ Kiedy poćciwie milczeli/ Niżli bełkocąc łgąc mieli. *RejZwierc* 233v; Temu lepiey iest ożenić fie/ niżliby fie miał vftawicżnie w błocie wálác. *WujJud* 210v.

Połączenie: »pierwej ... niżli« (2): *SkarJedn* 164; Dopuść łobie y wfzytkę máiętność pierwey zgubić/ niżliby fie czartu w iego czarách korzyć miał. *SkarŻyw* 36.

α. *Nawiązuje do stopnia wyższego przysłówka lub przymiotnika występującego w zdaniu głównym [w tym do: lepiej (a. lepszy) (31), radszej (a. radniej a. radszy) (17)] (65)* : fzkodę aby radfzey cirpiał niżliby nie fprawnie czo zifkać miał *BielŻyw* 10, 34; *MiechGlab* 54; *RejPs* 131; *RejJóz* C5v; Bych to był pánu fwyemu [!] Dawno dał wopieke jemu. Lepiey bych był natem wygrał Nyżli czom tych bálnij fluchał. *RejKup* n6; *HistAl* C7; *GroicPorz* mm2; *RejZwierc* 46v; *BielKron* 40v (5); *Mącz* 194d; *RejAp* 78v (2); *GórnDworz* 17 (2); Przeto wiedz to Oycze iżebych rádźza vmarlá/ niżlibych taki vczýnek [!] vczýniłá *HistRzym* 8, 86; *RejPos* 32v (16); *BielSat* Dv; A flufznieybychmy fie łami winowác

mieli/ niżli iż winuiemy przyrodzenie. *RejZwierz* 157, 29v (8); *BielSpr* 9 (2); *Strum* F2; A zaż nie fprawiedliwfa rzecz była/ áby vrząd tego [...] fkařał karániem práwu Boże^{mu} przyftoynym/ niżli áby miał przyść w ręce zábijce [*An igitur non aequius erat magistratum de isto ... poenam sumere legi divinae congruentem, quam ut veniret in manum interfectoris*] *ModrzBaz* 79v, 22 (3); gdy iey Papielkim rozgrzelzenim od flubow wieczney czyftości grożono/ rzekła: rychleybych łobie nos y vřtá vrzněła y oczy wyłupiká/ niřlibyich ná ktore małżeńftwo zezwolić miałá. *SkarŻyw* 161, 294; *BielSen* 6; *BielSjem* 4 (2); *BierRozm* 24; *GórnRozm* Mv; *GostGospPon* 169; Pożytecznieyby mu było/ gdyby młyńki kámięń z áwiefzono ná řzyiey iego/ y wrzucono go w morze; niżliby miał zgorřzyć iednego z tych málutkich [*Utilius est illi, si lapis molaris imponatur circa collum eius ... quam ut scandalizet unum de pusillis istis*]. *WujNT Luc* 17/2, *Matth* 5/30 (4).

Połączenia: »iż ... niżli« (6): *BielKron* 71v; řzedřzy do morzá wrzucił ie [złoto] w głęokości/ powiedáiąc: Iż lepiey iż ia ciebie vtopię/ niżlibyř ty mnie vtopić miało. *RejZwierz* 38, 56 (5):

»ze ... niżli« (1): powiedáiąc iż lepiey że leden [ř] zginie niżliby wřzyřcy zgináć mieli *RejPos* 104v.

β. *Nawiązuje do „wolec” podanego w zdaniu głównym; quam Mącz, PolAnt (25)* : woli [bóbr] cześci oftradáć/ Niřliby miał y gářło dáć. *BierEz* S3v; *GlabGad* O5v; *SeklKat* Z3; Bo ia/ bych vmrzecz wolała Gdy będę nierząd wydzyala. Niřly bych go miała řczyrpyeć A řnac bych řmierć wolała mieć. *RejKup* d8; *LubPs* bb4v; *BielKron* 442v; *GórnDworz* N3v; *RejPos* 46 (3); Bo będzie drugi wolał gdzie w cieniu pod dębem leżeć/ áłbo w kofel náględáć/ niżliby řie tym co ieft iemu potrzebnego áłbo pożythecznego pářać miał. *RejZwierz* 113, 76v (4); *WujJud* 247v; *BudBib Dan* 13/23; woleliby áby więřza onych niemocnych cześć pomářlá/ niżli áby on lekarz vdzielił náuki řwey [*mallent maximam illorum aegrotantium partem perire, quam ut ille impertiret doctrinam ... medendi*] *ModrzBaz* 92; iedno bych był wolał wřzyřki ná řwiećie ciężkořci y nielzczeřcia ćierpieć: niřli że mię tá iedná rzecz podkáć miałá *SkarŻyw* 304, 242; *GórnRozm* I2; *ActReg* 86; Woleliby řnadź byli więźniámi zořtáli/ Niřli řię řrogiey řmierć pod kofze dořtáli. *KmitaSpit* C5v; *CiekPotr* 4.

Połączenia: »iřby ... niżli« (2): *RejAp* 133; Ut vel perire maluerit quam perdere omnia, Iřby teř raczey wolał zgináć niżliby wřzřřtko vtráćić miał. *Mącz* 478a.

B. *Wprowadza zdanie współrzędne przeciwstawne: ale (5)* : przichodzyły dwa tatarzi z oczakowa dla odyřkywana czeladzy řwey, niřly myedzi thá czeladzyá ktorá mnye panowye podawaly ony tey czeladzy řwey nyenaleřly *LibLeg* 11/107v, 10/98; Od Accessorii ktore nieniořlá wieczney vtraty rzeczy głowney [...] ná teń czas od takowych niema bycz řvřřenie řzędziego, alie ná řzędziego decrećie ma przeřtacz, niřly od takowych accessorii [*Alioqui a talibus accessoriis; ále od tákowych rzeczy JanStat* 647] ktore wřřobie niořlá Zyřk y řtratę głowney rzeczy [...] mozeřo řvřřycz ná wieće vedlia obyczaya prava a řtatutow řtaradawnych *ComCrac* 16v; Iřćieć řkarbu nie vmnoży Niřli to ná řřyię włóży (*marg*) Kofřt około białyh głow (-) *RejRozpr* H3; Lepřze Konie do Rydwaná Pániey záprzágáćie/ Niřli kiedy trzebá pod řwoy/ řywot go nie máćie. *BielSpr* b2v.

3. *Uwydatnia stosunek czasowy (501)* :

A. *Wprowadza zdanie podrzędne czasowe lub oznajmienie określające czynność późniejszą w stosunku do zawartej w zdaniu głównym: zanim, kiedy jeszcze nie; ante Mącz; antequam PolAnt, Mącz; priusquam Mącz, Modrz [w tym: w antepozycji (93), w interpozycji (119), w postpozycji (255), uřzyćie słownikowe*

(5)] (472) : A przeto niżli fie rozeydziemy/ dokonáymy tego *OpecŻyw* 82v; *PatKaz III* 116; Też z wierzchow Topoley niżli by liście s siebie wypuściła/ czynią mać w aptekach *FalZioł I* 104c, I 129c (7); *BielŻyw* 109; *GlabGad F6* [2 r.] (4); *MiechGlab* 48; *WróbŻółt ff8v* (2); wydrzy mięń ítey głębokości náuwalney niżli by mięń práwie do końcá pogrążyła. *RejPs* 101, 196v; *ComCrac* 15v; *RejRozpr D4v* (2); *ConPiotr* 35; Więcz od niey [*aquae vitae*] poczynaiań Niżli fie przeżegnają Ani fie pozdrawiaiań Ni winńzuią. *LudWieś B5v*, B4; *SeklWyzn e4v*; *RejJóz B6* (4); *SeklKat V v*; *RejKup o7* (6); *ZapWar 1550 nr 2666*; záuwcięgni íwoie rozgniewánie Abych wźdi trońfkę ochłodnął niżli s íwiátá zeidź mam *LubPs L*; *GroicPorz m4v*; *RejWiz 128* (4); *OrzList e4*; *RejZwierz 114v* (3); Od wieku byłam [*Mądrość*] pońtánowioná/ y od początku niżli była ziemiá [*a capite ab initiis terrae (marg) ante terram* (-)]. Gdy íeńcze nie były przepáści íeńtem národzona/ y poki íeńcze żrzodła nie obfitowały wodámi. *BibRadz Prov 8/23, Tob 10/12* (3); Cefarz potym dał im odpowieć pińaná íáko prońili/ íż on wie wńzytko co fie tam działo niżli oni przyiácháli *BielKron* 207; A ták on dzyeń rádá y orácyámi tymi ízczedł niżli íedli. *BielKron 414v, 5* (41); *Mącz 11a* (12); *OrzQuin O4v*; *SienLek 18v* (3); *RejAp 133*; *HistRzym 7v* (2); *RejPos 60* (4); *HistLan E4v*; Ale niżli tey woyny ítroyney doczekamy/ Pewnieyńzą ná káždy rok ná zapłociu mamy. *RejZwierz 250v, 25* (12); *ModrzBaz 34v* (2); *SkarJedn 134*; *KochPs 108*; vmieią ony [*niewiasty hebrejskie*] íamy íobie bábić/ á niźli przychodziem do nich/ rodzą. *SkarŻyw 477, 91* (9); *WisznTr 18*; *KochPam 86*; *PudłFr 79*; *ArtKanc D12* (2); *KochPropKKoch 3*; *KochWr 40*; *GrochKal 27*; *GórnTroas 65*; *GrabowSet [F4]*; *KochFrag 21*; *WujNT przedm 41* (3); *SarnStat 389*; *SkarKaz*)(4 (2); bodaeń ízyię złámał [!], áłbo Przepadł był: niźliń ná zad wrońił íię ty dźiádu. *CiekPotr 75*; *KlonFlis F4*; *SapEpit [B2]v*; Niźli miecz w íię wráziła/ thy ońtátnie íłowá Przerzekła *PudłDydo [B6]*, B3.

Przysłowie: Niźli íię mań mńcić/ trzebá myńlić. *BierEz O4*.

Powtórzenia: »niźli ... albo (i) niź« [*szyk zmienny*] (2), »niźli ... (a, i) niźli« (6), »niźli ... niź ... niź« (1); *LubPs T6*; *BibRadz Ps 90/2*; Dum moliuntur, dum comuntur annus est, Niźli fie námyńlą/ niźli fie vbiorą rok przeydzie precz. *Mącz 229c, 104c*; gdy tego [...] nawięcey potrzebá było/ niź fie Chrińtus y Ewánielia ońławiła/ y niźli to íáńnie ludźie poználi *CzechRozm 186v*; Piérwéy niźli góry wńtáły/ Niź ziemiá/ niź okazały Krąg niebieski íeńt ítworzony/ Tyń íeńt/ boże nieńkończony. *KochPs 136*; *LatHar 640*; *WujNT 456*.

Połączenia: »do tego czasu (...) niźli« (2): prońię á vpominam/ ábyńcie do tego czáfu byli w íednońci końciołá/ á nowych wiar íobie nie vńtháwiáli niźli Koncylium będzie. *BielKron 208v*; Tu okázuie Duch íwięty/ íż do tego czáfu niźli íobie Pan vczyni końcá onego [...] íż muńi zwirzchnońć íwoię záuwždy rozńzyrzác *RejPos 232*.

»niźli ... drzewiej«, [*drzewiej niźli ... tedy*«] (1): Wńzelkie párchy [...] niźli íe czym námázowác będziefz/ drzewiey rońołem áłbo moczem vmyway. *SienLek 180v*; [Od początku ziemńkiego okregu/ drzewiey niźli [*antequam*] ítáńgli gráńice íwiátá/ pierwey niźli [*antequam*] wiały zebráńia wíátrów ... y przed tym niźli [!] [*antequam*] były vtwierdzone poruńńone mocy ... poki íeńcze nie [*antequam*] wydawáli gorácá piece w Syon ... y niź [*antequam*] byli piátnowáni cí co wíareń íkárbili: tedym ía [*Bóg*] myńlił [*tunc cogitavi*] *Leop 4.Esdr 6/1 (Linde)*].

»niżli ... iż« (2): Nych lie sftaná yáko liáno/ ktore gdy vpádnye/ Pirwey niżli Słońce zaydzye/ iż vwyędnye lnádnye *LubPs* dd; myflę o tym frego/ Iż niżli trzydzieści lat do końca przemina/ Ledwe iż ci nędznicy nie wżylcy pogina. *RejZwierz* 33v.

»jeszcze (pirwej) (...) niżli, niżli (...) jeszcze« (5:2): Mówił z sobą niżli fkonam/ Iefzcze wżdy też ludzi poznam. *BierEz* Hv; *OpecŻyw* 111; *RejFig* Cc4; *KONrad* [...] ná Cefárftwo wybran/ ktory niżli iefzcze od Papieża był koronowan/ wyprawił lie z Lodwigiem krolem Fráncuľkim przeciw Sárácenom *BielKron* 181, 448v; *RejPos* 232; *SkarŻyw* 383.

»jeszcze (a. pierwej) niżli ... już« (5): zaprawdą ta myla panna pyeruey nyfzly lucyfer zgrzeřyl ona yufz lařką bożá nalafzla *PatKaz II* 69, 24 (3); A pomni co Ewanyeliřtá piřze/ iż iefzcze niżli dořzli do káplánow/ zá wiárą fwoiá/ iuř byli oczyřcieni. *RejPos* 216, 214v.

»jeszcze niżli ... zawždy« (1): Iż iefzcze niżliř był podłóżył fundámntá pod wizytki gory/ záwřdym ia był s tobą. *RejPos* 232.

»napierwej (a. [napirwyj]) niżli, (jeszcze) niżli ... napierwej« (2:1): PRzymiot ieřt ziele ktore ieřt rzeczono poľacinie/ Senecion/ iakoby napierwey niżli kthore inřze ziele ftharzeie lie *FalZioľ I* 140a; Iefzcze niżli pocznie Staw řpuřzczáć/ zbuduy mu v niego napiérwý Dóm *Strum* K4v; *KlonWor* 15; [gdyřs to yeřt byeg prawa pořpolitego, yřř napirwy, nyřřli řzye czo dzyacz ma spoliatus debet řestitui *ZapWpol* 1531/2].

»naprzod (a. (w)przod) (...) niżli« (8): *LibLeg* 10/60; *ComCrac* 14; *KrowObr* 124v; Nam honores petituri assistebant curiae foribus et consilii publici spectatores antequam consortes erant, Naprzod tylko prziglądáli yáko co řprawowano w rádzie niżli ye do rády brano, niżli mieli głos w rádzie. *Mącz* 403c; *SkarJedn* 119; Bogdaybym był w przód zginął niżlim tákié dáry Bogu memu obiecał. *ZawJeřt* 41; *LatHar* 130.

»niżli ... oto« (2): Ale niżli dokończył řłow tych/ oto Rebeká corká Bátuelá [...] wychodziła [antequam complevisset loqui, et ecce Ribcah egrediens] niořac wiádro *BibRadz* *Gen* 24/15, *Gen* 24/45.

»pi(e)rw(i)ej (a. pirwyj) (...) niżli, niżli ... pirwej« = *antequam* *Vulg*, *PolAnt*, *Mącz*, *JanStat*; *prius quam* *Vulg*, *PolAnt*, *Mącz*, *Modrz*, *JanStat* (183:9): *ZapWar* 1520 nr 2243; Mądryć wřyřtkiego pokuři/ Pierwey niżli broń wřiac muři *BierEz* Sv, D4v (3); *OpecŻyw* 20 (13); pořzwyřczył {m}yá duch řzwyřty oth uyekow pyerwey nyřřlym řyá pocřala wřyuczye mey mathky *PatKaz II* 68v, 25 (5); *FalZioľ I* 69a (3); *BielŻyw* 15 (2); *GlabGad* I4v; *WróbŻoľt* 118/67; *LibMal* 1543/70; *LibLeg* 11/186; *SeklKat* O (2); A toć wám odtychmiářt powiedám/ piérwyi niřzli řię sftanie [dico vobis ante fieri (marg) prius quam fiat (-) *MurzNT Ioann* 13/19; *BielKom* C4 (2); *LubPs* T6; *GroicPorz* p4; *KrowObr* 59; wyřiągniře Ieremiařzá Proroká z doľu pierwey niżli vmrze [leva Ieremiam prophetam de lacu, antequam moriatur; wyřiągni ... z řtudniéy niżli vmrze *WujBib*]. *Leop Ier* 38/10, *Gen* 41/50 (14); *KochZuz* A4v; *BibRadz* *Gen* 27/33 (3); teř [Jagiello] niżli z domu wyřzedľ/ pierwey nogá koľko zákryřliř *BielKron* 387, 14 (18); *KochSat* [B4]; *Mącz* 53b (7); *SienLek* 14v (2); *GórnDworz* K2v; *HistRzym* 30 (4); *RejPos* 33v (5); *RejPosWiecz*³ 98v [2 r.]; *BielSat* D4; *KuczbKat* 35 (2); *RejZwierz* 97v (2); *WujJud* 66v; *RejPosWstaw* [41³]; *BudBib Dan* 13/42; *Strum* E3; *BialKaz* C4; *CzechRozm* 166; Niebierzćie zapľáty/ áni zá gárdľo od męřoboyce [...] áni zá to áby řię męřoboycá do domu wroćiľ/ pierwey niżliby nawyřřzy offiářnik vmářľ [Ne precium recipitote, nec ob vitam ab homicida ... nec ob domum reditionem, ante mortem summi

pontificis] *ModrzBaz* 79, 21 (11); *SkarJedn* 86 (3); *KochPs* 132 (2); *SkarŻyw* 69 (4); *KochTr* 21; *KochFr* 128; *KochPieś* 19; *BielRozm* 30; *KochWr* 21; *GostGosp* 94 (2); *LatHar* 4 (9); Gdy była poślubioną matką iego Mária Iofophowi: pirwey niżli fie zefzli/ náležioná ieft brzemienna *WujNT Matth* 1/18, s. 4 (37); *SarnStat* 892 (4); *SkarKaz* 457b (4); *SkarKazSej* 679a; *PudłDydo* A3v; *SzarzRyt* C2.

»pierwszy niżli« (1): práwá zóny iego iefliby ie miała piérfwzé niżli ten vczynek [*zabójstwo*] słał fie/ niwczym nienáruzfáiąc/ gdyż nikt niewinien pokutowác zá drugiégo. *SarnStat* 1171.

»(dawno *a.* dobrze) przed tym (*a.* przed tem (czasem)) (...) niżli, (jeszcze *a.* pierwej) niżli ... (tedy) przed tym« = *antequam Vulg, PolAnt, Mącz* (44:2): *OpecŻyw* 17v; Wefzmymy tu przyklath yze kaplany pyeruey nyzly czyalo boze ofyarouacz mayá A tedy przet tym byuayá półzwyáczeni od byfkupa *PatKaz II* 37v, 27v; *HistJóz* A2; *FalZioł* I 10c (2); A gdzieby tén tez męzoboicza zabiwfly vmarl przedtem czáfem nizliby bel kv praww pocziagnion tedy dzieczi [...] vchodzą telko siedzenia wieze *ComCrac* 16, 15v; *LibMal* 1546/112 (2); Przed tym theż to było/ nizli Xerfes krolował w Perfidiey [*Ante siquidem quam Xerses regnaret in Persida*] *HistAl* G7v; *GroicPorz* iv (2); *Leop Gen* 36/31; *BibRadz Prov* 8/25; niżli [*Eneas*] do Włoch przyzedł/ pytał przed tym bogá Apoliná o swoiey ípráwie iáko fie mu potoczy. *BielKron* 60v, 175v (7); Ante tubam, Przed tym niżly zátrąbiono. *Mącz* 11a; *Pridie quam occideretur*, Dzień przed tym niżli był zábit. *Mącz* 321d, 236b (5); *OrzQuin* V2; *HistRzym* 35; *RejPos* 9v (4); *HistHel* D3v; *Strum* Fv (2); *CzechRozm* 20; Są tácy/ ktorzi dzień przed tym niżli ná vcztę idą [*pridie quam convivio ineant*] purgácyą biorą/ áby zás ná mieyfce iákoby prozne więcey pokármu tkáli *ModrzBaz* 52; *SkarJedn* 134; *SkarŻyw* 35 (2); *KochDz* 108; *WujNT* 298 (2); *SarnStat* 841; *CiekPotr* 34.

»przed czasem, niżli« (1): aby paniey rodzáczey nieprzynękała [*baba*] w praczowanie wielkie przed czáfem niżli fie dziecię ku wylzciu wydaie *FalZioł* V 20b.

»niżli ... przedsię« (1): Iednák niżli cię [*ksiądz*] rozmachnie Przed fie tá rzecz miefzkciem pachnie. *RejRozpr* A3.

»przedzyj niżli« (1): przedzyi nizly do piekła s ítąpię/ abych wám był na przykład *MurzHist* Iv.

»rychlej ... niżli« (2): [*Skanderbeg*] rzucił fie do swoich áby fie rychley potkáli niżli [*Turcy*] ípawcę infzego wybiorą. *BielKron* 248v; *RejPos* 242v.

»(naprzod *a.* pierwej) niżli (...) tedy« (9): pierwey niżli częgo [*dzieci*] vfty íwemi vkufzą/ tedy korala czyrwonego wziáwzi [...] zetrzec gi czo nalepiej á włóżyć gi w vlta dziecieceiu *FalZioł* IV 52a, V 83v; *KrowObr* 119; Pierwey niżli fie gory zftály/ y nizliś wykftáltował ziemię y okrąg íwiátá/ tedyś ty ieft Bogiem od wiekow áz ná wieki [*Priusquam montes nascerentur, et formares terram, et orbem et a seculo usgue ad seculum tu (marg) es (-) Deus*]. *BibRadz Ps* 90/2; *BielKron* 209v (2); ímierć ktora żadnemu nieprzepufzcza/ á niżli fie nádziemam tedy przydzie *HistRzym* 94v, 131v; *RejPos* 13.

»(wnet jeszcze) niżli ... tym (czasem)« (6): *RejRozpr* D3; *BielKron* 217v; iż więc práwie przymawiáią tłuści chudym: Niżli ia íchudnę/ tym ty zdechniesz. *SienLek* 18v; iż im Pan nic więcey nie rzekł iedno áby fzli á vkázáli fie kápłanom. A wnet iefzcze niżli byli dofzli tym fá oczýsieni. *RejPos* 214; Ten líft/ nizli ieft do wylpu przyniešion: tym czáfem pošlał do Nereufzá y Achileufzá on Aurelian *SkarŻyw* 437; *KochWr* 36.

»niżli ... wnetże« (2): *FalZioł* IV 3c; z zápalenim do niey idąc/ niżli fię czyfte⁸⁰ ciááa iey dotknął/ od Czártá wnetże zámordowan ielt *SkarŻyw* 69.

a. *Wprowadza oznajmienie (bez formy osobowej czasownika) (8)* : Bo iuz dziś muśi tydzień myflić/ kramy y ápteki zwifzowác/ trzy kroć fię żydowi fpowiać/ niżli do fiebie przyiacioły zwabić. *RejZwierc* I90v.

Połączenie: »pi(e)rwej (...) niżli« (7): *OpecŻyw* 111; *Tabellae resignatae sunt prius quam redditae*, Lifty pirwey odpieczętowane fá niżli oddáne. *Mącz* 392d; *Mądreemu pirwey wżego przystoi fkořztowác/ Niżli fię mieć do broni/ á huffy fzykowác [Omnia prius experiri quam armis, sapientem decet]*. *ModrzBaz* 104; *WujNT* 184 (2); gdy tákie weźmie od W.K.M. ćwiczenie/ áby fię pierwey człowiekiem być poznał/ niżli pánem y fynem krolewfkim. *SkarKaz*)(4, 421a. [*Cf* 1. **A. a.**, gdzie „niżli” występuje po okoliczku czasu].

B. *Czynność określona w zdaniu podrzędnym wprowadzonym przez „niżli” wyznacza kres trwania tej, o której mowa w zdaniu głównym: do momentu aż [w tym: w antepozycji (4), w interpozycji (2), w postpozycji (20), użycie słownikowe (2)] (28)* : á niżli [*jagnięta*] mocz wezmą/ może ie w ftayni otrębami albo mąką ięczmienną albo drobnem fiankiem karmić aż fię z maciorami iefć imą. *FalZioł* IV 1d; *Czemu owoc niżli dozrzeie bywa nie fmaczny á gorzłki, gdyż dozrzały fłodki bywa á wdzięczny. GlabGad* C7; vderzył w nocy po kłiężycu ná Tureckie woýfka/ gdzie ich wiele pobił bez fwey fzkody niżli fię fprowili/ á gdy fię fprowili vftąpił *BielKron* 248, 13v (9); *Dum haec dicit abiit hora, Nizli to wyrzekł godziná przeřlá. Mącz* 104c, 158a; *HistRzym* 29v (2); iáko on [*Bóg*] długo czekał onego nędznego narodu ludzkiego/ niżli ie potopem pokárác raczył. *RejPos* 195v; *RejZwierc* 26 (3); *BielSpr* 8v (2); *Strum* K2v; iákim tribem rzeczy fye toczyły Niżli oboie woýfka ku fobie przybyły? *ZawJeft* 12; *KolakCath* C; V dworu teź zás wytrwałz mieřiac Rułki/ Niżli przybiją ná drzwi reieftr Prułki. *KlonFlis* H3v.

Połączenia: »dotąd, niżli« (1): Ia iefzcze poydę dáley gdzie Dotąd niżli Słonce zaydzie. *MWilKHist* K2.

»jeszcze ... niżli« (1): chcąc mu fpuřćić zamki kthore iefzcze dzyerzał/ niżli mu ich Mátyařz wydarł *BielKron* 393.

»pierwej niżli« (1): I zbudował Vryářz Káplán ołtarz: ná wfšem ták iáko był rořkazał Krol Acház z Dámálfku/ pierwey niżli przyiáchał Krol Acház z Dámálfku/ wfřyfłko Vryářz Káplán fprowił [*ita fecit sacerdos Urias, donec veniret rex Achaz de Damasco*]. *Leop* 4.Reg 16/11.

C. *Wprowadza zdanie podrzędne czasowe z czynnością równoczesną: kiedy (1)* : fprowczy zamkv oczakowskyego [...] themv konya bilo wzyetho za tego konya tyřfýącz dzyenyeh dano. nyzly yam pytał przed pani za tegoz konia ostatek pyenyedzi kto ma placzycz Zid yeden powyedzial na granyczi Ia z oczakowfkymy lvdzmy fye wydział [...] ony femną vmowę pewną othego konya vczynyły *LibLeg* 11/108.

4. *Uwydatnia stosunek warunkowy (8)* :

A. *Wprowadza zdanie podrzędne warunkowe: jeśli(by), gdy(by) (3)* : Iuz cie czynię fwem skarbow na wżem podskarbiego Sřafuy że ie [...] iuz wedłóg twey myřli Niżli by ty złe lata potym na nas przyřly *RejJóz* L; Ale y tą rořkořzą/ wolą one dáć o ziemię/ á nie záchowác fię temu/ kogo podczás

s ferczá miłuią/ niżliby fie do woley ląmentem wítawicznym iego nąciefzyc niemiąły. *GórnDworz Dd3*; dofyc iest nam wierzyc nieomylnym obietnicam [...] Páná fwego/ ktore niżliby fie odmienić miąły/ mufiałby fie pirwey wízytek fwiąt odmienić á w niwecz obroćić *RejPos 270v*.

B. *Wprowadza zdania i oznajmienia warunku wyłącznego, chyba (żeby), jeśli właśnie nie (5)* : Więc gdy ináčzey[*bóbr*] nie może zbyć/ Niźliby fie śmiał dáć ząbić. A wie iże to prze ftrorie/ Zęby vgryźie oboie. *BierEz S3v*; *RejJóz C7v*; Czego boię fie że nie okażećie. Bo nie iestećie Proroki/ áni fynowie Prorokow/ niżli żeby onych o ktorych nápiáno: Biádá Prorokom fzałonym *WujJud 39v*.

a. *Wprowadza oznajmienie (2)* : Prozno ten prazuie/ kto mnimá fie tznót doftępitiz/ niżli v tznót množyciela/ to iest v pana Iezufa *OpecŻywPrzedm C4*; *RejZwierc 158*.

5. *Uwydatnia stosunek skutkowy, wprowadzając zdanie podrzędne skutkowe: że (2)* : Niechciał tego miły Bog ábych ia był iefzcze v bárwirzá álbo v Doktorá leżał/ álbo z woyny nie przyiechał/ niżli mię to potkáło. *RejZwierc 152*; Iefliby fie też tráfikó [!]: iżby ták prędko nieprzyiaćiel nádćiągał/ niżliby woyská álbo obozu ták prędko niemogł dobrze poftánowić/ tedy [...] rofkázác wyiechác [...] á ządzierzeń ie na fobie ázby fie mogli fpráwić dobrze *BielSpr 8v*.

*** *Bez wystarczającego kontekstu (4)* : *BielŻyw 70*; *Qna^m niżli Mqcz 1d, 19b (3)*.

II. *Partykuła w funkcji ograniczającej: nawet (1)* : káždey rzeczy pomiernie vżyway á roftropnym wważeniem/ boć fie tám rychley o prawdę rozniewáią/ niżli chociaý bys co cudnym á niedomyflnym pochlebftwem záfárbował. *RejZwierc 25v*.

Cf NIEŻLI, NIŻ, NIŻELI, NIŻLIBY, NIŻLIĆ, NIŻLIŻE